

„See oli kari, kes uimaseks löödud ...“ Lasnamäe aerodroom, 1. detsember 1924

AGO PAJUR

Tänavu möödub sajand Moskva huve teeninud Eesti kommunistide mässukatsest, mis nõudis üle 200 inimest. Läbikukkunud avantüür ei väärikski meenutamist, kuid Venemaal jätkuvalt valitsev imperialistlik mõtteviis ei luba toonaseid traagilisi sündmusi unustada.

Mässuplaani kohaselt pidid kommunistide rünnakrühmad astuma ühel ja samal ajal välja Tallinnas, Tartus, Narvas, Pärnus ja Viljandis, hõivama riigiasutused ja kommunikatsioonikeskused, neutraliseerima sõjaväe ja politsei, kutsuma vabrikutöölisi mässuga liituma ning pöörduma Moskva poole palvega osutada Eesti proletariaadile internatsionaalset abi. Järgneuks Vene vägede sissemarss, okupatsioon ja anneksioon. Tegelikult piirdus väljaastumine vaid Tallinnaga ning sealgi löödi enamik mässuliste kallaletungidest tagasi. Ainus sõjaväeosa, mille riigikukatjad suutsid hõivata ja mõne tunni vältel oma kontrolli all hoida, oli Lasnamäe lennuväljal paiknenud Lennuväerügemendi maalennudivisjon.

Kuna möödunud saja aasta jooksul on 1. detsembri sündmusi rohkesti käsitletud,¹ siis pole siinse üllitise eesmärgiks mässuloo täiendamine uute andmete või tõlgendustega, vaid üksnes ühe episoodi – Lasnamäe aerodroomil toimunu – avamine kaasaegsete silme läbi. Selleks publitseeritakse Lennuväerügemendi ülema

Ago Pajur, PhD, Eesti ajaloo kaasprofessor, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu Ülikool, Ülikooli 18, 50090 Tartu, ago.pajur@ut.ee

¹ Vt nt A.T-n. [August Traksmann] Ülevaade 1. detsembri sündmustest Tallinnas. – Sõdur 1924, 51/52; J. Saar [Aleksander Pallo]. Enamlaste riigipöörde katse Tallinnas 1. detsembril 1924: Osavõtjate tunnistuste ja uurimise andmete järele. Tallinn: Valvur, 1925; K. Laurits. 1924. a. 1. detsembri sündmustest. – Sõdur 1932, 50 ja 51/52; A. Sunila. Eesti proletariaadi relvastatud ülestõus 1. detsembril 1924. aastal. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961; Eesti proletariaadi relvastatud ülestõus 1. detsembril 1924: Dokumente ja materjale. Tallinn: Eesti Raamat, 1974; I. Lipping. December 1, 1924 – The Communist Coup in Estonia. – Yearbook of the Estonian Learned Society in America 1968–1973. New York, 1976; H. Rebas. Probleme des kommunistischen Putschversuches in Tallinn am 1. Dezember 1924. – Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia 1980–1985. Stockholm, 1985; Kas nad lahkusid Moskva rongiga? Artikleid ja dokumente. Koost. J. Ant. Tallinn: Koolibri, 1996; Mäss: Detsembrimäss / Aprillimäss. Koost. T. Pruuli. Tallinn: Eetriüksus, 2008.

kolonelleitnant August Steinbergi aruanne ranna-, õhu- ja sisekaitse ülemaale. See 19. detsembriga 1924 dateeritud masinakirjas dokument hõlmab kokku 16 lehekülge.² Varem ei ole raportit täies mahus avaldatud, ehkki Lasnamäe lennuväljal 1. detsembril 1924 toimunud sündmustest on varemgi kirjutatud,³ osalt ka nimetatud aruandele tuginedes.

Alustuseks mõni sõna dokumendi autorist ja saamisloost. August Steinberg VR I/3 (1896–1941) sündis Läänemaa talupoja perekonnas ja omandas üldhariduse Tallinna linnakoolis. Ta mobiliseeriti 1915. aastal Vene armeesse, läbis algväljaõppe tagavaraüksustes ja läkitati siis 3. Peterhofi lipnikekooli. Pärast lipnikuks ülendamist teenis ohvitserina 3. Balti mere polgus ja Balti mere diviisi staabis, tehes kaasa võitlused Rumeenia rindel. Vabadussõja algusjärgus osales lahingutes 1. löögiroodu koosseisus ning oli seejärel staabitööl (Peastaabi inspektori jaoskonna ülema abi ja Korraldusvalitsuse inspektori osakonna ülem). Novembris 1919 viidi kapten Steinberg üle lennuväkke, kus ta oli Lennuroodu ülema abi, Lennuväe ülem ja Lennuväerügemendi ülem (1924–1930). Lennuväerügemendi likvideerimisel määrati ta kaitseministri käsundusohvitseriks ja hiljem, pärast Kõrgema sõjakooli lõpetamist, III diviisi staabiülemaks. Kolonel (a-st 1935) Steinberg vabastati kaitseväeteenistusest vabadussõjalaste liikumises osalemise tõttu. Kindral Laidoner kirjutas tema atestatsiooni:

Kui diviisi staabi ülem oleks kol[onel] Steinberg olnud täiesti kohal, kui tema oleks suutnud ennast lahti tõmmata vapside riigivastasest liikumisest. Ei ole ühtegi teist ohvitseri, keda minul oleks tulnud nii palju kaitsta süüdistuste vastu vapsidega

*Lennuväerügemendi ülem August Steinberg.
RA, EAA.2111.1.11683.1*

² RA, ERA.623.1.71, l. 73–80, Lennuväerügemendi ülem kolonelleitnant A. Steinberg ranna-, õhu- ja sisekaitse ülemaale, 19.12.1924.

³ T. Kitvel, J. Tilk, F. Gerdessen. Aeg. Mehed. Lennukid: Eesti lennunduse arengulugu kuni 1940. aastani. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2001; R. Nerman. Lasnamäe ajalugu. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998; G. Ränk. Sest ümmargusest maailmast. Laiemasse maailma. Tallinn: Eesti Päevaleht, 2010.

koostöös, kui Steinbergi ja paistab, et ma olen eksinud. Vanem ohvitser, keda meie kiskusime välja esimesest vapside liikumisest, arvestades et teda võib tulevikus usaldada ja et tema saab tegutsema lojalselt. Nüüd aga selgus, kahjuks, et teda usaldada ei või, ja sellepärast pidi tema kaitsevääst lahkuma.⁴

Pärast reservi arvamist töötas Steinberg Estonia teatris talituse juhatajana. Augustis 1941 mobiliseeriti ta Punaarmeele ja hukkus (kinnitamata andmetel) Tallinnast lahkumisel Soome lahel.⁵

1. detsembri sündmustes osales Steinberg vaid kaudselt ning Lasnamäel toimunud ta oma silmaga ei näinud. Nagu tavaliselt, oli ta ööbinud oma korteris, ent kui ta püüdis enne teenistusse minekut (tööpäev staabis algas kell 8) helistada Lasnamäe lennuväljale, siis sealne telefon ei vastanud. Kas teda ajendasid helistama linnast kostnud püssilasud või miski muu, pole teada. Rügemendi staabist (Lennusadamas) õnnestus tal saada ühendus Lasnamäel viibinud korrapidajaohvitseri abiga, kes kinnitas, et tema pole enam lennuväljal peremees. Nähtavasti andis Steinberg just seejärel maalennudivisjoni ülema major Johan Fischeri käsutusse 14 sõdurit ja mõned ohvitserid, kes pidid mässulised Lasnamäelt välja lööma. Rügemendiülema ise jäi staapi. Säärane passiivsus pälvib hiljem kriitikat ning ranna-, õhu- ja sisekaitseülema abi kolonel Aleksander Seiman kirjutas tema atestatsiooni:

Möödunud aastal 1. detsembri mässu likvideerimisel ei tegutsenud [*kolonelleitnant Steinberg*] õieti, – ta, kui rügemendi ülem oleks pidanud isiklikult asja juhtima, aga mitte seda ainult oma abidele usaldama, kes asja häbistavalt viivitasid. Juhtimise oma kätte võtmisega pärastpoole, kui näha oli, et asi liiga venib, oleks ka veel võinud asja parandada, kuid ta seda ei teinud.⁶

Ranna-, õhu- ja sisekaitse ülemale esitatud raporti tarvis vajaliku teabe sai Steinberg esijoones major Fischeri ettekannetest, mida Rahvusarhiivis on säilinud vähemalt kaks.⁷ Aga suure tõenäosusega tugines ta ka teistelt operatsioonil osalenud ohvitseridelt saadud andmetele ning maalennudivisjoni meeskonna ülekuulamise materjalidele.

Publitseeritava ettekande tekst on esitatud täpselt sellisel kujul, nagu see omal ajal kirja pandi, korrigeerimata kohati harjumatu keelendeid ja parandamata isegi ilmseid kirjavigu. Küll on aga lisatud joonealuseid kommentaare, mis loodetavasti aitavad kaasa saja aasta taguste sündmuste paremale mõistmisele. Sama eesmärki teenib järgnev lühike sissejuhatus.

Eesti Lennuvägi nimetati 15. märtsil 1924 ümber Lennuväerügemendiks. Uute koosseisude kohaselt kuulus rügemendi struktuuri kaks lennuüksust (maalennu-

⁴ RA, ERA.495.7.5571, l. 86, kolonel Steinbergi atestatsioonileht, 14.01.1936.

⁵ August Steinbergi elulugu vt J. Pihlak, M. Strauss, A. Krillo. Eesti Vabaduse Risti kavalerid. Viljandi: Vabadussõja Ajaloo Selts, 2016, lk 713; Põhjakotkad: Eesti lendurid ja lendurvaatlejad tsaarajaast kuni 1940. aastani. Koost. T. Kitvel, T. Türk, A. L. Verccramer. Tallinn: Külim oü, 2011, lk 176–177; RA, ERA.495.7.5571, August Steinbergi teenistustoimik.

⁶ RA, ERA.495.7.5571, l. 71, kolonelleitnant Steinbergi atestatsioonileht, 11.11.1925.

⁷ RA, ERA.623.1.71, l. 19–20, maalennudivisjoni ülem Lennuväerügemendi ülemale, 1.12.24; RA, ERA.623.1.71, l. 81–82, maalennudivisjoni ülem Lennuväerügemendi ülemale, dat-mata.

divisjon ja merelennueskadrill), kaks jaoskonda (õppejaoskond ja tehnikajaoskond) ning töökompanii, kokku 508 teenistuskohaga.⁸ Suurem osa rügemendist – merelennueskadrill, õppejaoskond, tehnikajaoskond ja töökompanii – paiknes Lennusadammas, maalennudivisjon aga baseerus Lasnamäe lennuväljal.⁹

Lasnamäe sõjaväelennuvälja oli hakatud paelava veerele (praeguse Narva maantee, Vana-Kuuli tänava ja Liikuri tänava piirkond) rajama peagi pärast Esimese maailmasõja puhkemist. 1916. aasta suvel sai algeline aerodroom – tasaseks silutud karjamaa – kasutuskõlblikuks ja anti Keiser Peeter Suure merekindluse üksiku lennusalga käsutusse. Alates 1918. aasta novembrist toimetasid Lasnamäel Eesti lennuväelased ning 1924. aastaks oli kerkinud lennuvälja servale linnak, kus leidis viis angaari, kolm töökoda (tisleri-, sepa- ja lukksepatöödeks), kaks tehnikakeskladu, ühekorruselise puidust kasarmuhoone, üleajateenijate elamu, köögimaja, kantseleihoone, tehnikakuur, põlevkivikuur, bensiinikelder, tall koos garaažiga ja välikäimla. Rajatud olid veevärk, Ülemiste jaama viiv raudteeharu ning side- ja elektriliinid. Koos lennuväega Lasnamäe aerodroomi kasutanud õhusõidu aktsiaselts Aeronaut oli püstitanud lennuvälja kaugemasse serva suure raudbetoonangaari koos töökojaga ning teenistushoone. Lennuvälja ümbruses leidis ilmasõjajaegseid lagunenuid traat-tõkkeid, kaevikujuppe ja ühenduskäike, samuti kiviaedu; veidi kaugemal paiknesid aga mõned talud.¹⁰

Kuigi maalennudivisjoni koosseisus pidanuks olema kolm lennuüksust – (lahing) eskadrillid nr 1 ja nr 2 ning tagavaraeskadrill –, paiknes 1. detsembril Lasnamäe lennuväljal vaid viimane. Eskadrill nr 1 baseerus alates juulikuust Tartus Raadi lennuväljal¹¹ ning eskadrilli nr 2 hakati moodustama alles 9. detsembril.¹² Tagavaraeskadrilli

*Maalennudivisjoni ülem Johann Karl Fischer.
RA, EAA.2100.1.1954.8*

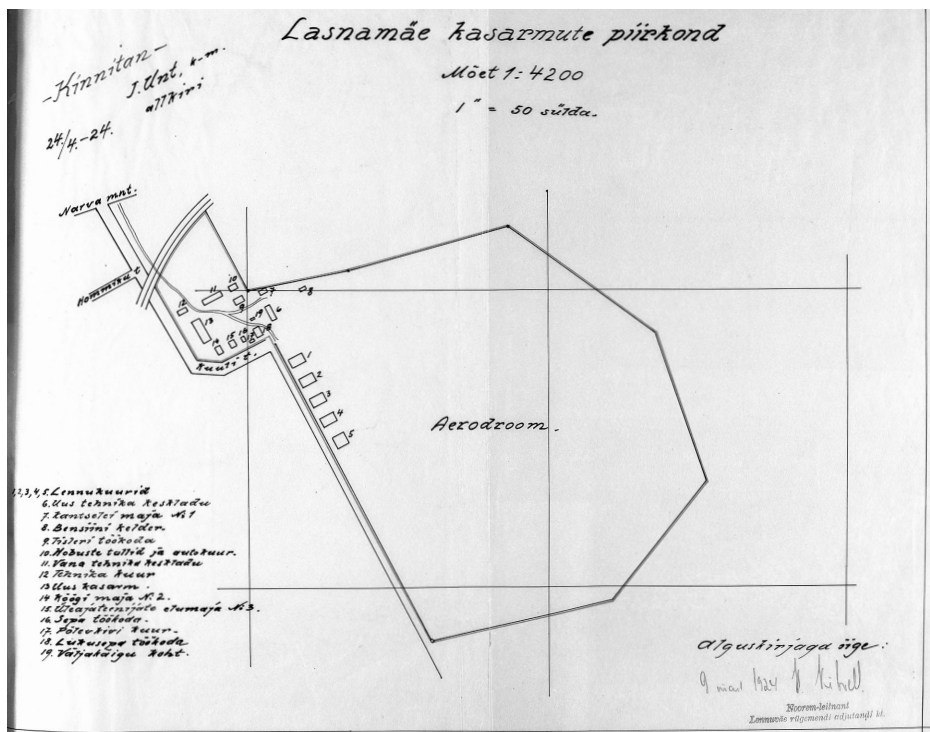
⁸ RA, ERA.623.1.410, l. 32–36, koosseis nr 49 – Lennuväerügement, 5.03.1924.

⁹ RA, ERA.623.1.422, l. 67, Lennuväerügemendi allüksuste dislokatsioon, 14.04.1924.

¹⁰ R. Nerman. Lasnamäe ajalugu, lk 107, 127; T. Kitvel jt. Aeg. Mehed. Lennukid, lk 126; RA, ERA.623.1.422, l. 103, Lasnamäe kasarmute piirkond, 24.04.1924.

¹¹ RA, ERA.623.1.422, l. 190, Lennuväerügemendi ülem ranna-, õhu- ja sisekaitse staabi ülemale, 5.08.1924.

¹² RA, ERA.623.1.418, l. 7, Lennuväerügemendi ülema salajane käskkiri nr 227, 9.12.1924; RA, ERA.623.1.63, l. 458, Lennuväerügemendi ülema käskkiri nr 228, 9.12.1924.

Lasnamäe kasarmute piirkond 1924. aasta kevadel.
 RA, ERA.623.1.422, l. 103

kuulusid lennusalga (viis lendurit), tehnika korrashoiuaga tegelev 70-meheline eriteadlaste rühm (aviomehaanik, relvur, motoristid, tislerid, lukksepad, treialid, elektrotehnikud jne) ning lennuvälja toimimiseks vajalike tööde-tegemiste eest vastutav riviühm (45 meest) ja tööühm (16 meest). Kuivõrd Lennuväerügemendi kõik üksused olid vaegkomplekteeritud¹³ ja suur osa maalennudivisjoni isikkoosseisust (lendurid, eriteadlaste rühma spetsialistid, tööühma ametimehed jne) elasid all-linnas erakorterites, siis võis 1. detsembri varahommikul viibida Lasnamäel kuni poolsada meest: rivi- ja tööühma ajateenijad kasarmus, kaheksa ülejateenijat allohvitseride majas ja ainus ohvitser (rühmendi korrapidajaohvitseri abi) divisjoni kantseleis.

Maalennudivisjoni hõivamiseks määratud 13 mässulist kogunesid 30. novembri õhtul Marie Tedre korterisse (Narva maantee 61-9). Ehkki riigivastastest kurjategijatest pole põhjust pikemalt kõnelda, väärivad paar nüansi siiski mainimist. Eriti seetõttu, et „revolutsiooniar mee staabiülema“ Karl Rimm tõdes hiljem: „Lennuväe salgal õnnestas ettevõtte meile ootamatult; peapõhjuseks [---] kogu rühma võrdlemisi monoliitne (ühtlane) koosseis, kes üksteist hästi tundsid ja rohkem usaldasid.“¹⁴

¹³ RA, ERA.623.1.421, l. 96, teateleht Lennuväerügemendi isikkoosseisu kohta, 3.12.1924.

¹⁴ RA, ERAF.24.1.288, l. 58-59, Karl Rimm (Saarlane) sõnavõtt mässus osalenute konverentsil, 19.04.1925.

Tõepoolest, rünnakrühma pealik Villem Robach, rühma organiseerija Kristjan Grünbach (varjunimega *Kitu*) ja rühma liige Ferdinand Pilt olid omavahel tihedalt seotud: Robach ja Grünbach olid kälimehed ning Pilt omakorda Grünbachi õemees; lisaks olid kõik kolm optandid, kusjuures vähemalt Robach ja Grünbach olid naasnud kodumaale kompartei käsul ja pidasid Tallinnas salakortereid.¹⁵ Rühma kuulus ka kaks venda – Jakob Uibo (*Uks*) ja Sergei Uibo (*Põld*), kellest noorem (Sergei) oli ametis Venemaa Tallinna saatkonnas (käskjalg) ja tõi endaga ühes kolm töökaaslast (käskjalg Otto Tüürmann, portjee Aleksander Undo (*Under*) ja kojamees Gustav Mekler), aga võib-olla veel neljandagi – Vene kaubandusorganisatsioonis *Tsentrosojuz* ametis olnud Boris Janseni.¹⁶ Ülejäänud nelja mässulise omavahelisi seoseid pole tuvastatud. Leningradi sõjaväeringkonna luurevalitsuses teeninud Hans Saks (*Teras*)¹⁷ oli saabunud Venemaalt; maalennudivisjoni aviomotorist Alfred Kaat¹⁸ kaasati kui Lasnamäe olude tundja; Jaak Kütt ja Johannes Väli on aga jäänud peaaegu tundmatuteks, ehkki ka Kütti on vahel nimetatud Vene saatkonna uksehoidjaks.¹⁹

Lasnamäe hõivamine, nagu kogu putsikatse, lõppes läbikukkumisega ja tõi kaasa üksnes asjatuid ohvreid. Teel Lasnamäele lasksid mässajad maha neile vastu juhtunud piirivalvuri, lennuväljal sai surma kaks mässulist, hiljem mõistsid sõjaväljakohtud mahalaskmisele neli Lasnamäe ründajat, aga ka kolm mässulistele toetust pakkunud maalennudivisjoni meest ning tagatipuks ka kaks ohvitseri, keda süüdistati passiivsuses. Seega hukkus ainuüksi „Lasnamäe episoodis“ 12 inimest ja seda eimillegi, täpsemalt Venemaa kommunistliku juhtkonna maailmarevolutsiooni kimääri („punase imperialismi“) nimel ...

Kommunistide kallaletung Lennuväe rügemendile ning kallaletungi likvideerimine

Olukord enne kella 6 hommikul 1. XII. 1924 a.

Rügemendis pidi igapäevane töö harilikus korras algama järgmiselt: Tagavara ning Merilennu eskadrillides kell 8, lennukursustel klassides kell 9 ning rügemendi staapis kell 8. Meeskond tõuseb kõigis rügemendi üksustes kell 6. Igapäevane toimikond oli oma ülesannete täitmisel ning kujunes järgmiselt: 1) rügemendi korrapidaja

¹⁵ RA, ERAF.27.11.15, kaader 562, VSDTP liikmete tähestikkartoteek – Kristjan Grünbach; RA, ERA.36.2.15448, Villem Robachi opteerimistoimik, 1921; RA, ERAF.27.11.18-71, kaadrid 414-419: EKP tegevusega seotud isikute tähestikkartoteek – Maali Robach; M. Robach. Helge mälestus. – Jaan Anvelt: Mälestusi ja dokumente J. Anveldist. Tallinn: Eesti Raamat, 1965, lk 175-177.

¹⁶ Kominterni Eesti sektsiooni isikutoimikud: RA, ERAF.25.2.1296, Põld, Sergei Antoni p (Uibo); RA, ERAF.25.2.1582, Uibo, Jakob Antoni p; RA, ERAF.25.2.1588, Undo, Aleksander Villemi p; RA, ERAF.25.2.1104, Mekler, Gustav Priidiku p; RA, ERAF.25.2.713, Jansen, Boris Jakobi p; RA, ERAF.24.1.282, l. 50-52, Otto Tüürmanni ülekuulamisprotokoll, 8.12.1924.

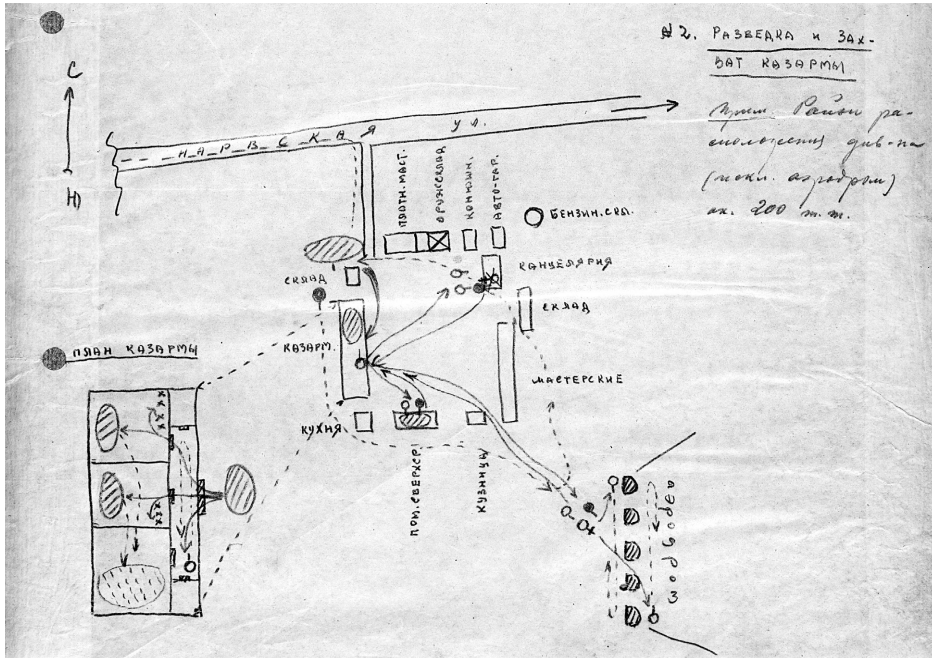
¹⁷ RA, ERAF.25.2.1396, Kominterni Eesti sektsiooni isikutoimik – Saks, Hans Mihkli p.

¹⁸ RA, ERAF.24.2.176, EKP keskkomitee Venemaa büroo isikutoimik – Kaat, Alfred Gustavi p; RA, ERA.495.8.911, Alfred Kaati atestatsioonid.

¹⁹ J. Saar. Enamlaste riigipöörde katse, lk 108.

ohvitser²⁰ staabi juures, Merilennu eskadrilli kantseleis, 2) rügemendi korrapidaja ohvitseri abi²¹, Lasnamäe aerodroomil Maalennu divisjoni kantselei hoones, 3) Merieskadrillis korrapidaja ning päevnik komando ruumides, 4) Tagavara eskadrillis korrapidaja ning päevnik²² komando ruumides, 5) Merieskadrilli, majanduse ladude ning staabi ja lennukursuste raionis 3 vahiposti, nendest üks post sõjaväeline (angaari juures) kaks posti eraisikud valvurid, 6) Tagavara eskadrillis 3 vahiposti, kõik eraisikud.²³ Staabi hoone kella 20 kuni kella 7-ni hommikul lukustatud, sees kedagi ei olnud, telefoni liin ühendatud rügemendi korrapidaja ohvitseri juure. Tagavara ning Merilennu eskadrillides, korrapidajad üksuses ühtlasi ka kõõgi korrapidajad. Eraisikud valvurid olid varustatud vintpüssidega ning 15 padruniga.²⁴ Ilm vaikne, niiske, madal udu pilvitus, pilved mitte kõrgemal kui 150 jalga, pime. Merilennu eskadrillis üks angaari külg valgustud, teine külg Keskvangimaja tuledest pool valge, kasarmu üks külg nõrgalt valgustud ühe nurga ning ühe uksekohal oleva lambi läbi, staabi hoone välisvalguseta. Telefoni side korras, hiljemalt ei töötanud: 1) umbes kell 7,30 ning edasi umbes ½ tunni jooksul linna telefon Nr 630 ning 2) Kell 6,50 min. sõjaväe liin²⁵ Nr 50, ning koguaeg peale seda kuni kella 12-ni, väljaarvatud juhtumised umbes kell 9 kus sv. liini Nr 50 kaudu aerodroomilt vastati.

-
- ²⁰ Ööl vastu 1. detsembril Lennuväerügemendi korrapidajaohvitseriks olnud nooremleitnant (a-st 1925 leitnant) Aleksander Suivi (a-ni 1924 Sopaaugu, 1898–1966) osales Vabadussõjas ja lõpetas Sõjakooli II (sõjaaegse) lennu (1920). 1924 viidi ta jalaväest üle lennuklassi ja suunati õppejaoskonna lendurvaatlejate klassi. Teenis aastail 1925–1926 ja 1928–1929 lendurvaatlejana, vahepeal 5. jalaväerügemendis ja auto-tankide divisjonis. 1929 arvati reservi.
- ²¹ Korrapidajaohvitseri abi maalennudivisjonis nooremleitnant Siegfried Fleischer (1903–1924) lõpetas Tartu Saksa ühisgümnaasiumi ja Sõjakooli V lennu (1924) ning määrati teenistusse Lennuväerügemendi, kus suunati õppejaoskonna lendurvaatlejate klassi. Pärast mässukatse läbikukkumist anti ta passiivsuses süüdistatuna sõjaväljakohtu alla, mõisteti 5.12.24 surma ja lasti maalennudivisjoni rivi ees maha.
- ²² Vaegkomplekteerituse tõttu täitis tagavaraeskadrilli korrapidaja ka päevniku (korrapidaja abilise) ja kõõgikorrapidaja ülesandeid.
- ²³ Igal öösel olid tagavaraeskadrillis valvepostil kolm tsiviilteenistujast valvur-öövahi. Neist üks liikus lennuklassi angaaride rea ees, teine Kuuli tänaval angaaride taga ning kolmas ladude ja töökodade vahel. Vahetult pärast mässukatset, 3.12.24, pandi vahiteenistuse ülesanded sõjaväelastele ning lõpetati teenistusvahetuskord kõigi kuue öövahiga, kes olid väidetavalt „väga saamatud ja ilmutasid selget lohakust oma teenistuse kohuste täitmise juures“ (RA, ERA.623.1.71, l. 37, maalennudivisjoni ülem Lennuväerügemendi ülemale, [?].12.1924).
- ²⁴ Vahiteenistusse astudes väljastati valvurile vintpüss ja 10 padrunit, mis pärast vahikorra lõppu tagasi võeti. Vahikorra viibimise ajal pidi relv olema laadimata, kuid padruneid tuli „hoida käepärast“ (RA, ERA.623.1.63, l. 384, Lennuväerügemendi ülema käskkiri nr 182, 18.10.1924).
- ²⁵ Kaitseväl oli Tallinna linna telefonivõrgust sõltumatu telefonivõrk. Erinevalt linna keskjaamast peapostkontoris, mis langes 1. detsembril ajutiselt mässuliste kontrolli alla, töötas sõjaministeeriumi hoones asunud kaitseväe telefonikeskjaam kogu putšikatse ajal terved. Kuna Lasnamäe telefonühendust ei saadud, siis pidi sidekatkestus olema Lasnamäe kommutaatoris.

Mässuliste koostatud skeem Lasnamäe hõivamisest.
RA, ERAF.24.1.286, l. 42

Kommunistide sissetungimine Lasnamäele.

Enne meeskonna ülestõusmist, s.o. enne kella 6 ilmus aerodroomile ehituste raiooni motorist Kaat²⁶, kes elas linnas erakorteris. Nagu pärast selgus oli Kaat varem kommunistidega ühenduses olnud ning öösel vastu 1.XII.24. selle gruppe koosolekul viibinud

²⁶ Kapral Alfred Kaat (1901–1938) töötas pärast algkooli lõpetamist (1914) tehases Volta, juhutöödel ja raudteel (konduktor). Kutsuti 1921 ajateenistusse ja määrati lennuväkke, kus läbis aviomotoristi koolituse. Pärast sundteenistust jäi üleajateenijaks ning oli 1924 maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli aviomotorist (vanemallohvitser). Oma sõnul osales a-st 1917 töölisiikumises, kuulus a-st 1919 metallitöölise ametiühingusse ning astus novembris 1924 komparteeisse. 1.12.24 etendas Alfred Kaat võtmerolli lennuvälja hõivamisel. Ta põgenes mässu läbikukkumisel lennukil Venemaale, kus töötas mõnda aega Peterburi tehases Bolševik, kuid hukati Suure terrori ajal. Ilmselt peeti just Kaati silmas EKP keskkomiteele adresseeritud anonüümses aruandes: „Mingit „rakukest“ lennudivisjonis ei olnud. Seal töötas ainult 2 seltsimeest – mõlemad allohvitserid. Nad töötasid juba 1922. aastast peamiselt luure alal, kogudes sõjalise iseloomuga andmeid. 23. aasta alguseks side katkes ja töö peatus. See taastati alles 1924. aasta kevadel, kusjuures mõlemad seltsimehed said lisaks puhtakujulisele luure tööle ülesande töödelda väeosa poliitiliselt. Töö seda osa teostati väga ettevaatlikult puhtalt agitatsioonimeetodil, lendlehtede levitamisega jne. Organisatsioonilist tööd aktiivse sõdurite kaadri loomiseks nad ei teinud. Paar nädalat enne väljaastumist said nad ülesande hankida põrandaalustele relvi ning erinevaid sõjaväevormi ja -varustuse esemeid. Päev enne väljaastumist küsiti ühelt töötajalt, kas ta on valmis välja astuma, relv käes. Viimane nõustus ja talle teatati kokkusaamise kohta“ (RA, ERAF.24.1.286, l. 36, ettekanne EKP keskkomiteele, 2.01.1925).

kes Lasnamäe võtmiseks oli määratud. Kaat käis kasarmus ning üleajateenijate eluruumides, vaatamas kas kõik vaikne on, ning läks sellest teatama kommunistidele, arvu poolest 28 meest²⁷, kes ootasid kivi aia taga transformaatori kioski vastas. Peale teate saamist Kaat'ilt jagunesid kommunistid 3 gruppi ning asusid tegevusse järgmiselt: üks grupp läks kasarmusse, teine grupp üleajateenijate majasse (seal elas Tagavara eskadrilli veltveebel) ning kolmas grupp läks korrapidaja ohvitseri abi juure.²⁸ Kasarmusse tulnud grupp läks tubadesse sisse, kus meeskond veel voodides magas, ning kuhu just parajasti korrapidaja oli tulnud, et mehi äratada. Kommunistid jooksid voodite ning püssi piramiidide vahele, revolvrind laskevalmis käes, ning käsutasid meeskonnale käed üles tõsta ning rahule jääda. Mõned kommunistidest lasivad lakke.²⁹ Mõned sõdurid teavad rääkida, et osa kommuniste olla jäänud kasarmu akente taha, kes sõdurite ülaloleku korral olek[s] ruumidesse käsigranaate pildunud. Viimast asjaolu rääkinud pärastpoole sõduritele mõned kommunistid. Sissetungijad viisid ruumides olevad püssid kasarmu koridori ning panid oma valve juure. Peale seda anti sõduritele käsk riide panna, misjuures iga sõdurile tema riided kätte ulatati, neid enne läbiotsides. Olid sõdurid riietunud jäeti nemad ruumi valvealla.

Teine grupp läks üleajateenijate majja, selle grupiga oli kaasas motorist Kaat, kes olevate andmete järele gruppi juhatas. Siin magasid veltveebel Maalmann³⁰, motoristid Altmann³¹,

²⁷ Lasnamäe lennuvälja hõivanud rünnakrühma kuulus 13 liiget.

²⁸ Mässuliste aruannetest jääb mulje, et jagunemist ei toimunud ning ajateenijate kasarm, üleajateenijate elamu ja divisjoni kantselei võeti üle üksteise järel, tegutsedes kõikjal Kaati juhtimisel.

²⁹ Kolonelleitnant (a-st 1939 kindralmajor) August Traksmann (a-st 1935 Traksmaa) VR I/3, II/3 (1893–1942) juhtis tähelepanu asjaolule, et erinevalt Sõjakooli ja Ratsapolitseireservi ründajatest ei tulistanud Lasnamäe hõivajad mitte sõdurite pihta, vaid lakke. Traksmann nägi selle erisuse taga kahte võimalikku põhjust: 1) „loodeti oma mehi eest leida, kellele ju liiga teha ei tahetud“ ning 2) „soov tervetena tabada lennuväes teenivaid spetsialiste, et neid kohe tööle panna uue korra kasuks“ (A.T-n. Ülevaade, lk 17). Teine põhjendus ei näi paika pidavat, kuna kasarmus ei oöbinud mitte spetsialistid, vaid ajateenijad, keda kasutati majanduslike tööde korraldamiseks.

³⁰ Vanemallohvitser Johannes Maalmann (a-st 1935 Johan Maalma, 1901–1978) kutsuti 1921 ajateenistusse, lõpetas allohvitseride kooli ja jätkas üleajateenijana. 1924 viidi ta allohvitseride õppepataljoni rühmaülema kohalt üle Lennuväerügemendi maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli veltveebliks. 11.12.24 degradeeriti Maalmann reameheks ja vabastati administratiivkorras sõjaväeteenistusest, kuna ta „1. detsembril s.a, kui mässajate salkkond Maalennu divisjoni ilmus ja seal võimu oma kätte võttis, ära ei kasutanud kõiki võimalusi kommunistidele vastuhakkamiseks ja mässu mahasurumiseks, jäädes mässuliste seadusevastase tegevuse passiivseks pealtvaatajaks“ (RA, ERA.505.1.1, l. 97, ranna-, õhu- ja sisekaitse ülema käskkiri nr 87, 11.12.24).

³¹ Veltveebel August Aksel Altmann (a-st 1937 Ago Aluveer; 1898–1977) astus 1921 üleajateenijana sõjaväeteenistusse ja määrati lennuroodu töökotta lukksepa. 1924 oli maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli aviomotorist (vanemallohvitser). Hiljem teenis eskadrillis nr 2 ning a-st 1927 aviomehaanikuna erinevates üksustes: eskadrill nr 1, üksik lennuväedivisjon nr 1, lennubaasi kontrolljaoskond.

Paats³², Kivest³³, Tönishof³⁴, Eberhardt³⁵, sepp Kokk³⁶ ning varahoidja Roosior³⁷. Maja on jaotatud 4 eraldi toaks. Siin korjati kõik leiduvad revolvr^{id} ära ja nimelt veltveebel Maalmann'ilt, motorist Altmann'ilt ning varahoidjalt Roosior³⁷ilt, kus juures ka Kaat Altmann'i revolvri kohe edasiandis Kokk'ale tarvitada. Kaat seletas siin, et tõuske üles kommuuna mehed on siin, Valitsus on kukutatud. Peale riietumist said sõdurid käsu minna kasarmusse, mis ka sündis järevalve all. Kolmas grupp kohtas, korrapidaja ohvitseri abi juure minnes, õues tiseri töötoa nurga kohal eraisik valvuri Saharov'it³⁸. Selles grupis oli ebaleitnant

-
- ³² Kapral Evald Paats (1902-?) võeti 1924 üleajateenijana Lennuväerügemendi teenistusse ja määrati maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli aviomotoristi (nooremallohvitser) kohusetäitjaks, hiljem oli samal ametikohal eskadrillis nr 2.
- ³³ Vanemallohvitser (a-st 1927 veltveebel) Voldemar Johannes Kivest (1900-1935) võeti 1924 üleajateenijana Lennuväerügemendi teenistusse ja määrati maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli aviomotoristiks (nooremallohvitser), hiljem teenis aviomotoristi (vanemallohvitser) ja aviomotoristi (veltveebel) ametikohtadel erinevates üksustes.
- ³⁴ Kapral Harry Tönishof (1902-1925) kutsuti 1923 ajateenistusse ja määrati lennukke, kus lõpetas motoristide klassi. Jätkas pärast sundteenistust üleajateenijana maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli aviomotoristi (nooremallohvitser) ametikohal. Kolonel Steinberg lisas -ilmsetl mässupäeva muljete mõjul - tema atestatsioonile märkuse: „Ei tea erilist ütelda, vend on temal res[erv]kaptan [August Tönishof (a-st 1936 Teose) VR II/3 (1891-1952)], kuid puudub nagu kindel usaldus atesteeritu vastu“ (RA, ERA.495.8.4505, l. 1, Harry Tönishofi atestatsioonileht, 11.12.24). Tönishof suri 29.05.1925 toimunud lennuõnnetuses saadud vigastustesse.
- ³⁵ Vanemallohvitser (a-st 1927 veltveebel) Herbert Johann Eberhardt (a-st 1936 Raude; 1899-1976) osales Vabadussõjas. 1921 viidi ta 6. jalaväepolgust üle lennukke ja määrati maalennusalga aviomotoristiks. 1924 oli maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli aviomotorist (vanemallohvitser). A-st 1927 aviotöökoja aviomotorist (veltveebel) ja töötoa juhataja.
- ³⁶ Kapral Julius Kokk (1901-1924) läbis 1921-1923 ajateenistuse maalennusalga sepana ja jäi seejärel üleajateenijaks. 1924 oli maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli II järgu sepp. 1923. aasta atestatsioonil iseloomustas maalennusalga ülem leitnant (a-st 1940 kolonel) Aleksander Vernik (1896-1942) teda väga positiivselt: „Teenistuses oli alati korralik, eeskujulik ning täpne, juhitud väga hästi väljaarenenud kohusetundest. Algatusvõime poolest oli iseäranis silmapaistev. [...] Iseloomu poolest on eeskujuliselt energiline, ettevõtlik ning sõbralik; [...] kaasteenijaid igakord valmis aitama ning igasuguste küsimuste lahendamisel heasüdamlikult vastutulelik. [...] On haruldaselt suure töövoimega [...], ei ole ühegi ülesande täitmisel tagasihoidlik, vaid kiirelt ning heade tagajärgedega täitnud [...] Seltskondlikes läbikäimises on viisakas ning alati soovitud lõbus seltsiline olnud. Olles hästi distsiplineeritud, on ülemate vastu sõnakuulelik, viisakas ning käskude täitmisel täpne olnud; kõige juures on äärmiselt taktitundeline olnud“ (RA, ERA.495.8.1338, l. 1, Julius Kokka atestatsioonileht, 30.12.1923). 1.12.24 pakkus Julius Kokk oma teeneid mässumeestele, sõidutades ühe neist mootorrattal all-linna luurekägile. Seetõttu ta arreteeriti, anti sõjaväljakohtu alla, mõisteti 3.12.1924 surma ja lasti maha.
- ³⁷ Nooremallohvitser (a-st 1925 vanemallohvitser) Hans Roosior (1899-1975) osales Vabadussõjas lennukke hobusemehe, toitlustaja ja laohoidjana. Oli 1920-1921 lennuroodu tehnika varahoidja ja lennukke tehnikalao ülevalhoidja. Sundteenistuse lõppedes (1921) jäeti üleajateenijana senisele ametikohale ning 1924 määrati maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli varahoidjaks. A-st 1927 oli lennubaasi tehnilise varustuse ladude varahoidja.
- ³⁸ Georg Saharov (1868-1927) võeti 1924 tsiviilteenistujana lennukke ja määrati maalennusalga laovahiks. 1.12.24 oli maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli valvur. Vabastati teenistusest kaks päeva hiljem.

1. detsembril 1924 Lasnamäel korrapidajaohvitseri abi kohuseid täitnud ja passiivsuse eest sõjaväljakohtus surma mõistetud lendurvaatleja õpilane Siegfried Fleischer.
Eesti Sõjamuuseum – kindral Laidoneri muuseum, KLM ET 1582_208F

pidas sõduritele kõne, öeldes, et tööliste valitsus on maksmapandud Anvelt'i juhatusel, kõik asutused ja väeosad linnas olla ülevõetud, ainult üksi Kindralstaap⁴² pidada

Robach³⁹, kes valvurile lähenes, ning temalt püssi äravõttis, missugune oli rihmaga õlal. Grupp sammus edasi divisjoni kantselei hoonesse. Korrapidaja ohvitseri abi noorem-leitnant Fleischer istus omas toas ning luges. Kommunistid kargasid uksest sisse ning käsutasid käed üles ja võtsid revolvri ära. Peale seda viidi Fleischer kasarmusse, kus paigutati eraldi tuppa valve alla. Kaks ülejäänud eravalvurit angaaride juures jäid oma postile edasi, neid ei puudutatud ja nemad senini muutunud olukorrast ei teadnud.

Kommunistide tegevus.

Olid nõndamoodi sõdurid kokkukorjatud, lauldi neile ning kästi sõduritele kaasalaulda internatsionaali⁴⁰. Laulust ei tulnud pea midagi välja. Sõdurid sõnu ja viisi ei teadnud ning kommunistid ise ei saanud lauluga hakkama. Sissetungijate pealik Kitu⁴¹

³⁹ Villem Voldemar Ro(o)bach (1891–1924) osales I maailmasõjas, suundus 1918 Venemaale, kus lõpetas Gattšina lennukooli ja teenis lendurvaatlejana Punaarmee 54. lennusalgas Moskvast. 1919 astus komparteisse ja opterus partei korraldusel 1921 Eestisse, pidades Tallinnas konspiratiivkorterit ja töötades Tallinna linna koolivalitsuse ametnikuna. Juhtis 1.12.24 Lasnamäe lennuvälja hõivanud ründerühma, üritas pärast mässu nurjumist põgeneda Venemaale, kuid tema lennuk maandus enne Eesti-Vene riigipiiri. Robach tabati piiriületuskatsel, anti sõjaväljakohtu alla, mõisteti 3.12.1924 surma ja lasti maha. „Ebaleitnandiks“ nimetab Steinberg teda seetõttu, et Robach kandis 1.12.24 ohvitseri vormimütsi ja sinelit ning maniskit, mille krael olid leitnandi auastmetunnused.

⁴⁰ „Internatsionaal“ („L'Internationale“) – Pariisi kommuuni päevil (1871) loodud proletariaadi võitluslaul kuulutati 1910. aastal II Internatsionaali kongressil rahvusvahelise sotsialistliku tööliikumise hümniks. Aastail 1918–1944 oli see Venemaa (NSV Liidu) riigihümn. Eestisse jõudis „Internatsionaal“ 1905. aastal, mil see esmakordselt eestindati.

⁴¹ Parteilise varjunime Kitu taga peitus kingsepp Kristjan Grünbach (1889–1924), kes astus 1912 VSDTP-sse ja saadeti 1914. aastal administratiivkorras Eestimaa kubermangust välja. Elas Harkivis, hiljem Sarapulis (Udmurtia), kus töötas nahavabrikus. 1921 opterus kompartei käsul Eestisse ja pidas konspiratiivkorterit. Organiseeris maalennudivisjoni rünnanud mässusalga ja korraldas lennuvälja „kaitset“ valitsusvägede vastu. Lasti lennuväljal sõdurite poolt maha.

⁴² Kitu pidas silmas Sõjavägede staapi (Kindralstaap oli üks selle struktuuriüksusi), mis asus sõjaministeeriumi hoones (Pagari tn 1). Rünnak staabile oli tõepoolest tagasi löödud, aga vaevalt et mässulised Lasnamäel sellest teadsid. Seega oli esitatud väide mõeldud vaid sõdurite agiteerimiseks.

veel vastu, kuhu tulla abiks minna, ning et kõik ülemad olla tapetud, ka lennuväelased ning linna Komandant⁴³. Edasi seletas Kitu, et on tarvis luua punast sõjaväge, kes soovib teenida vabatahtlikult – jäägu teenima, kes soovib kodu minna saab äralastud kuid mitte praegu. Peale kõnet moodustati sissetungijate nõudel komitee, mille liikmed äramäärati kommunistide poolt ja nimelt: esimees Kaat, liikmeks Tõnishof ja Tõnson^{44, 45}. Üldise segaduse hulgas isikute määramisel komiteesse, oli kuulda sõdurite hulgas mõne nime nimetamist. Kujunenud komitee tegevust ei avaldanud. Olla määratud isegi ülemad, kuid need ennast millegiga ilmutanud ei ole, ning see küsimus on niivõrd segane ja katkendiline et siin selgus täiesti puudub. Üks on kindel, et Kaat igalpool juhtivat osa mängis revolver käes ja püss õlal. Edasi algas sõdurite ükshaaval hääletamine poolt ja vastu. Hakkati rivi algusest peale, kus juures üks sõdur, käskjal Lapmann, seletas, et tema teenistuse aeg lõppeb ja temal on soov teenistusest lahkuda. Edasi selgus, et laduhoidja Roosiorg on vastu, sest tahtis varem juba mitu korda äraminna ning et kirjutaja Elberg on erapooletu. Sellepeale seletas üks kommunist, et erapooletud saadetakse Rahumäele⁴⁶. Lõpuks kujunes asi nõnda, et nimekirja järele kõik meeskond automaatselt poolt on. Hääletamise protsetuuri vältusel läksid mõned kommunistid sõjariistade lattu, missugune lahti tehti, kust padrunisi võeti ja kaks kuulipildujat väljatoodi.⁴⁷ Samal ajal saatis kommunistide käsul veltveebel Maalmann nimekirja järele 10 sõdurit postide peale,⁴⁸ nende hulgas motorist Bergmann⁴⁹ ja kirjutaja Mooses⁵⁰ kuulipildujaga. Viimased pandi üle Kuuli tänava kasarmu hoone vastu heina kuhja juure põllule. Vahepeal sõitis sepp Kokk eskadrilli mootorrattaga, üks

⁴³ Tallinna linna komandant kolonel Oskar Aleksander Raudvere VR I/3 (1884–1940) oli elu ja tervise juures ning osales mässukatse mahasurumises. Paar tundi pärast kirjeldatud sündmusi jõudis kolonel Raudvere Lasnamäele, et koordineerida lennuvälja vabastamise operatsiooni.

⁴⁴ Tulevane näitleja ja lavastaja Johannes Tõnson (a-st 1935 Juhan Tõnopa, 1904–1942) oli pärast ajateenistuse läbimist jäänud üleajateenijana sõjaväkke. 1924 toodi ta varustusvalitsuse käsisõjariistade laost üle Lennuväerügementi, kus määrati tagavaraeskadrilli II järgu kirjutajaks.

⁴⁵ Teistel andmetel kuulusid komiteesse motoristid Alfred Kaat ja Aleksander Elb ning kirjutaja Hermann Mooses (T. Kitvel jt. Aeg. Mehed. Lennukid, lk 147). Nooremallohvitser Aleksander Elb (1892–1924) arreteeriti pärast mässukatset, mõisteti 3.12.1924 sõjaväljakohtus surma ja lasti maha.

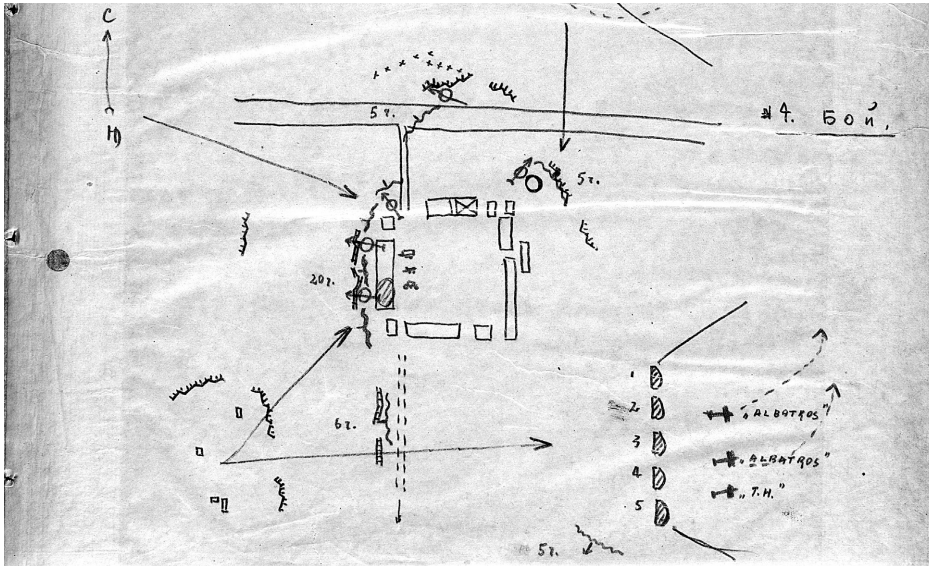
⁴⁶ Rahumäe kalmistu meenutamisega vihjasid kommunistid oma poliitiliste vastaste mahalaskmisele.

⁴⁷ Mässuliste andmeil võeti relvalaost välja neli kuulipildujat, millest üks paigutati kasarmu siseruumidesse, teine kasarmu taha kivიაia äärde, kolmas divisjoni kantseleihoone juurde ja neljas divisjoni sissesõidutee serva (RA, ERAF.24.1.286, l. 39, ettekanne EKP keskkomiteele, 2.01.1925).

⁴⁸ Moodustati kolm kolmeliikmelist patrulli, millest üks kontrollis lennuvälja, teine maalennudivisjoni linnakut ning kolmas linna suunduvat teed (RA, ERAF.24.1.286, l. 39, ettekanne EKP keskkomiteele, 2.01.1925).

⁴⁹ Nooremallohvitser Aleksander Bergmann (1900–1924) teenis a-st 1922 aviomotoristina lennuväes ja oli 1924 maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli aviomotorist (nooremallohvitser). 1.12.24 tegi Bergmann lennuvälja hõivanud mässulistega koostööd (mh vahistas maalennudivisjoni ladude valitseja Arnold Rumbergi), mistap anti sõjaväljakohtu alla, mõisteti 3.12.1924 surma ja lasti maha.

⁵⁰ Reamees Hermann Mooses (a-st 1931 Mooste, 1902–1982) teenis 1924 maalennudivisjoni masinakirjutajana, anti pärast mässukatset kohtu alla, kuid mõisteti õigeks.

Mässuliste koostatud skeem Lasnamäe kaitsmisest.
RA, ERAF.24.1.286, l. 43

kommunist⁵¹ korvis, linna. Angaaride juure alguses jäänud kaks eraisikut valvuri vahetati ära. Mitmes kohas ja nimelt: töökoja juures, A/S. Aeronaut'i lähedal väljasõidu teepeal ja mõnede väljasaadetud sõdurite-valvepostide seljataga olivad kommunistid valvepostidena asetatud. Töö aeg hakkas kätte jõudma, sellepärast ilmusid linnas elavad sõjaväelased aerodroomile. Jõujaamas, nagu harilikult anti tööalguse signaal, töölise eraisik Soova⁵² poolt, kes teenis katlakütjana. Teiste hulgas ametisse ilmunud leitnant Rätsepp⁵³,

- ⁵¹ Koos kapral Julius Kokaga sõitis mootorrattal all-linna luurele Sergei Uibo (Pöld, 1900-?), kes oli töötanud remonditöölisena raudteel ja laadijana Tallinna sadamas ning osalenud Vabadussõjas (1. jalaväepolk). Pärast demobiliseerimist oli lukksepp kaalutöökojas Vega, seejärel kuller Venemaa Tallinna saatkonnas. Kuulus a-st 1919 metallitöölise ametiühingusse ja a-st 1921 komparteisse. Põgenes 1925 Venemaale, kus töötas kaubandusettevõttes Sevzapgostorg (laojuhataja), Kominterni Eesti seksioonis (tehniline sekretär ja kirjastuse Külvaja raamatupidaja) ja tehases Pioneer (erisektori juhataja). Arvatavasti hukati Suure terrori aastail.
- ⁵² Eduard Soova (Zoova, 1902–1924) läbis 1922–1923 ajateenistuse lukksepana lennuväe merelennusalgas ja elatas end seejärel juhutöödest. 1924 võeti tsiviilteenistujana maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli katlakütjaks. 1.12.24 tegi koostööd mässulistega (mh valvas vahistatud ohvitseri), mistap anti sõjaväljakohtu alla, mõisteti 3.12.1924 surma ja lasti maha.
- ⁵³ Leitnant Herman Rätsepp (1896–1924) lõpetas 1917 Gori lipnikekooli ning osales I maailmasõjas ja Vabadussõjas (4. jalaväepolk). 1924 toodi 1. jalaväerügemendist üle Lennuväerügementi ja määrati tagavaraeskadrilli. Passiivsuses süüdistatuna anti pärast mässukatset sõjaväljakohtu alla, mõisteti 5.12.1924 surma ja lasti maha. Kindral Laidoner põhjendas leitnant Rätsepale ja nooremleitnant Fleischerile määratud surmanuhtlust oma käskkirjas: „Kaks ohvitseri Maalennu divisjonis 1. detsembril kommunistilise mässukatse puhul unustasid ära oma truuduse töotuse ja ei talitanud mitte kindla käega, nagu olukord seda nõudis ja lubas, vaid jäid loidudeks sündmuste pealtvaatajateks. [...] Seaduse karm käsi ei taba mitte ainult mässajat maksva riigikorra vastu, vaid niisama karmilt karistab seadus neid, kes neile usaldatud võimu seal ei tarvita, kus olukord seda nõuab. [...] iga sõjaväelane vastutaval kohal peab mitte ainult sõna kuulma, vaid tarvilisel korral peab igäüks valmis olema oma peale vastutust võtma ja käskima. Olgu kurb sündmus Lennuväe divisjonis hoiatuseks kõikidele“ (RA, ERA.495.6.12, l. 7, Kaitsevägede ülemjuhataja käskkiri nr 7, 5.12.1924).

Maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli lendurid Karl Fiskar ja Paul Päev lennukis Airco D.H.9 (nr 32).

Eesti Meremuuseum, MM F 12680

tegid ning D.H.9. Nr 71⁶¹ ja D.F.W Nr 11⁶² välja tõivad. Sellele järgnes käsk lennukisi lennuvalmis seada, missugune ülesanne pandi nende lennukite motoristide Kivest'i ning Altmann'i peale. Viimased toimetasid õige pikalt, bensiini üksikute kolonnedega ladust tuues, kuna bensiini ligemalt angaari ladust oleks saanud. Et asi venis, siis kiirustas lennuvalmis seadmise töösid Kaat, öeldes, et kui ruttu ei saa, saate tina. Ladust bensiini saamiseks oli vaja Roosior'gu kutsuda, kes seletas, et bensiini tema anda ei

⁶¹ 1912. aastal asutatud Briti firmas Airco (*The Aircraft Manufacturing Company Ltd*) konstrueeriti 1917. aastal kahekohaline kerge pommituslennuk Airco D.H.9. Eesti ostis esimesed kaheksa säärast lennukit 1919. aastal Suurbritanniast ning sai veel viis samatüübilist kasutatud masinat 1923. aastal vahetuskaubana Poolast. D.H.9 pardanumbriga 71 kuulus Poolast saadud partiisse, arvati maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli koosseisu ning selle eest vastutajateks määrati lendur Paul Päev ja motorist Voldemar Kivest.

⁶² 1911. aastal asutatud Saksa firmas DFW (*Deutsche Flugzeug-Werke GmbH*) konstrueeriti 1916. aastal kahekohaline luure-pommituslennuk DFW C.V. Ühe neist, mis kuulus langesveeri sõja ajal Kuramaal paiknenud ja Rauddiviisi toetanud lennuüksuse *Flieger Abteilung 427* koosseisu, tulistasid 6. jaanuaril 1919 Lätis Auciemi mõisa lähedal alla. Vigastatud lennuk toimetati Tallinna, kus see remonditi ja nr 11 all arvele võeti. 1924 kuulus DFW C.V nr 11 maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli koosseisu ning selle eest vastutasid lendur Karl Fiskar ja motorist August Altmann.

saa, ilma ametnik Rumberg'ita, kutsuti viimane ning ladu sai avatud. Olles mõnda aega lennukite ümber toimetanud, näis nagu lendamise küsimus katki jäänud. Kerkis päevakorrale sõit linna. Kutsuti meeskond kokku, isegi mõned valvepostid vähendati, ning kommunistid seletasid, et on vaja linna minna, kus ikka veel Kindralstaap olla likvideerimata ja sellepärast abi tarvis. Veoauto toodi kasarmu ette. Ladusse saadeti relvur-allohv. Link⁶³ kuulipildujaid valmispanema, ning kasette laadima. See töö sai algatud, mõned kassetid laaditud, kuid asi kujunes nõnda, et ladust kuulipildujaid ega kasette välja ei toodud, sest selleks ajaks katkes linna sõidu kavatsus.⁶⁴ Mis selle põhjuseks oli, pole kindlasti teada, kirjutaja Tõnson märkas enne seda mingisugust nõupidamist kommunistide tegelaste vahel, kelle hulkas arvas nägevat seda isikut, kes Kokk'aga varem oli linna sõitnud, kuid nüüd juba teises ülikonnas.⁶⁵ Peale linna-sõidu tööde katkestamist kõvendati uuesti valveposte ning osa sõdurisi, segamine kommunistidega, käsutati ahelikku, raudtee-tammile ning kaevikusse, mis asub a/s. Aeronaut'i angaari ees.⁶⁶ Enne seda tuli kergesõidu autoga kuurist välja autojuht Korjus⁶⁷, kes olla ise ettepaneku teinud sõita linnapoole vaatama, mis seal näha on. Korjus olla kaasapalunud sõdur Kusnets'i, keda ka lubati. Auto nende kahe isikuga sõitis linna poole ning Narva maantee veerul kohtades kapten Kalberg'i⁶⁸ jäid viimase

⁶³ Nooremallohvitser Albert Link (1902-?) kutsuti 1923 ajateenistusse ja jäi pärast selle läbimist üleajateenijana Lennuväerügementi. 1924 oli ta maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli relvur-allohvitseri kohusetäitja.

⁶⁴ Venemaale põgenenud mässulised kritiseerisid tagantjärele Lasnamäe rünnakrühma juhtide passiivsust, kes jäid peastaabi korraldusi ootama ega avaldanud initsiatiivi. Arvati, et paar Tallinna tänavaile ilmunud punalippude, sõdurite ja kuulipildujatega veoautot võinuks muuta kogu putšikatse tulemust (RA, ERAF.24.1.288, l. 60, 61, 73-74, l. detsembri mässus osalenute konverentsi protokollid, 20.04.1925). Teisalt rõhutati, et käsu kohaselt oligi rünnakrühm kohustatud jääma uute korralduste ootele (RA, ERAF.24.1.286, l. 39, ettekanne EKP keskkomiteele, 2.01.1925).

⁶⁵ Mootorrattal linna sõitnud kommunist Sergei Uibo pöördus tööpoolest pärast rõivaste vahetamist jalgsi lennuväljale tagasi (RA, ERAF.25.2.1296, l. 19, Kominterni Eesti seksiooni isikutoimik seksioon - Pöld, Sergei Antoni p (Uibo)). Seevastu mootorrattajuht kapral Julius Kokk peeti tagasisõidul lennuväehvitseride poolt kinni ega jõudnudki lennuväljale.

⁶⁶ Mässuliste andmeil paigutati 20 meest kahe kuulipildujaga kaitsela kasarmu taha kiviaia juurde, viis meest ühe kuulipildujaga Narva maantee ja Kuuli tänava ristumiskohale, veel viis meest ühe kuulipildujaga bensiinikeldri juurde (tagala julgestamiseks) ning kuus meest lennuvälja servale (angaaride lähedusse).

⁶⁷ Vanemallohvitser Hans Korjus (a-st 1935 Ants Koidumets, 1891-?) osales Vabadussõjas, sooritas sõja lõppedes auto-tankide divisjoni juures sõjaväeautojuhi eksami, võeti 1924 üleajateenijana Lennuväerügementi ja määrati maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli II järgu autojuhiks. A-st 1928 teenis autojuhina Kaitseväe ühendatud õppeasutuste töökompaniis.

⁶⁸ Kapten (a-st 1938 kolonelleitnant) Theodor Kalberg VR I/3 (1892-1969) lõpetas Tartu kaubanduskooli (1911) ja Irkutski lipnikekooli (1917) ning osales nooremohvitserina I maailmasõjas ja Vabadussõjas. 1920-1924 teenis Sõjaväeringkonna staabis ja a-st 1924 lennuväes. Lõpetas lendurvaatlejate kursuse ning oli maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli ülem (1924-1927), lennubaasi komandant (1927-1930), Õhukaitse staabiülema abi (1930-1932), Õhukaitse staabi 2. jaoskonna ülem (1932-37). Pärast Kõrgema sõjakooli lõpetamist sõjamajanduse alal (1939) teenis varustusvalitsuse intendantuuri osakonna ülema abina ja II diviisi intendandina.

käsitada. Vahepeal tehti katset, eriti mehaanik Kelk'i poolt kommunistidele selgeks teha, et sõjaväe lennukid ei saa sarnase halva ilmaga lennata ja et nad halvad on, kuna a/s. Aeronaut'il on head metallist lennukid⁶⁹, millel eriti hea suur bensiini tagavara nõnda et saab kaugele lennata. Lendur Fiskar, Robach ning Kaat läksid Aeronaut'i kus nendele vastati, et Aeronaut'i lennukid on rikked. Seal tagasitullles algas, vahepeal osaliselt katkestud, kahe sõjaväe lennuki lennuvalmis seadmine. Oli kavatsus veel kolmandat lennukit nimelt Roland Nr 59⁷⁰ korda seada, kuid seda ei saanud teostada, sest lendur Konno kohale ei tulnud. Saivad lennukid valmis, asusid isikud peale, ning kohe läksid aparadid õhku.⁷¹ Madala udu pilvituse tõttu kadusid lennukid kohe silmapiirilt. Peale äralendu tegid kommunistide ninamehed mõningaid korraldusi kaitse suhtes, muuseas käskides tarbekorral, kui peaks valgeid ilmuma, tuld avada. Kommunist Kitu tegi katset telefoni ühendust saada linnaga, kuid seda tema ei saanud, sest nagu seletab kirjutaja Elberg, ühendas tema stepsli kommutaatori tühja auku. Paar korda on kommunistid tahtnud telefoni sidet lõhkuda, kuid mõne sõjaväelase vahelesegamisel jäänud see ära. Kirjutaja Elberg, kellel vahel võimalus oli telefoni lähedal viibida on saanud mulje, et kommunistid tahtnud ühendust saada arsenaaliga⁷². Peale ülalkirjutatu ei ole kommunistide tegevusest muud erilist märkida, lõputegevusena oli nende vastupanu aerodroomi valdajate valitsusvägede vastu.

⁶⁹ Arvatavasti pidas veltveebel Kelk silmas Saksa päritolu lennukid Junkers F-13, mis olid esimesed täismetallist reisilennukid maailmas. Nende kõrval kasutas õhusõidu aktsiaselts Aeronaut toona ka segakonstruktsiooniga masinaid Sablatnig P.III ja LVG C.V.

⁷⁰ Tegemist oli 1918. aastal Saksa ettevõttes Halberstadt (*Halberstädter Flugzeugwerke GmbH*) konstrueeritud ning litsentsi alusel firmas LFG (*Luftfahrzeug-Gesellschaft mbH*) ehitatud kaheistmelise ründelennukiga Halberstadt CL.IV Roland. Neli seda tüüpi lennukit (nr 58, 59, 60 ja 61) osteti 1921. aastal Taanist.

⁷¹ Lennukid startisid siiski alles kell 11.35, kui tulevahetus juba käis ja lennuväljale lähenes soomusauto, st olukord muutus mässuliste jaoks lootusetuks. Ära lendasid Villem Robach ja lendur Paul Päev lennukil Aircro D.H. 9 (nr 71) ning kapral Alfred Kaat ja lendur Karl Fiskar lennukil DFW C.V (nr 11). Lendur Päev imiteeris mootoririket ja sooritas hädamaandumise enne Eesti-Vene riigipiiri. Kaat ja Fiskar jõudsid aga Venemaale ja maandusid Volossovo raudteejaama lähedasse sohu. Lennuk tagastati Eestile 30.01.1925, sellel käis Jamburgis (Kingissepas) järel mereeskadrilli lendur nooremleitnant (a-st 1940 kolonelleitnant) Arnold Gustav Under (1897–1973).

⁷² Riiklik sõjatööstusettevõtte Arsenal (a-ni 1924 Varustusvalituse ühendatud töökojad) asutati 1920. aastal sõjaväe töökodade ja laboratooriumite koondamisel ning tegutses Suur-Karjamaa (tänapäeval Tööstuse) ja Erika tänava nurgal, I maailmasõja aastail Venemaa Balti laevastiku allveelaevnike tarbeks ehitatud hoones (tänapäeval Arsenal Keskus). Lasnamäe rünnakrühma kuulus Arsenali treial Ferdinand Pilt (1895–1924), kes oli osalenud I maailmasõjas, elanud Venemaal ja opteerunud 1922 Eestisse.

Üksikud episoodid.

- 1) Kommunistide salk, kes aerodroomile tungis, tegutses enne seda umbes kella 5 aegus 2 politsei jaoskonnas⁷³, kust võtsid muuseas 11 püssi, milledest 10 lennuvägi kätte sai. Politsei 2 jaoskonna naabruses elab lennuväe lendur-instruktor Britti Kuningliku lennuväe kapten Emery⁷⁴, kes seletas järgmist: Müra ning paukude peale ärganud tema ülesse, ning nähes, et salk eraisikuid politsei ruume pommitavad, saanud kohe aru, et need on mässajad. Kapten Emery tühjendanud oma püstoli salga sekka, ja arvab, et tema ühte isikut jalast on haavanud.⁷⁵ Peale seda toimingut läinud tema Inglis konsulaati, kust hiljem lennuväe staapi tuli. Kapten Emery'l on kodus telefon, kuid arusaamata põhjusel ei kõlistanud tema politsei jaoskonna ees aset leidnud sündmusest kellegile Lennuväelastest, ei lennuväe osadesse ega vanematele ohvitseridele korteritesse.
- 2) Leitnant Rätsepp, kes oli Tagavara eskadrilli komando ülem, tuli kella 8 paiku aerodroomile, väljas teda keegi kinni ei pidanud, ja kuna miski asi olukorrast silma ei paistnud, astus tema otsekohe kasarmusse sisse, kus teatavasti arreteeriti. Sündmuste reas oli kord silmapilk, kus, selles toas kus vahialuseid peeti, asusid Rätsepp, Rumberg, allohvitser Birk⁷⁶ ja eraisik Soova. Viimane oli kommunistide poolt valvena kohale pandud. Mulje ning andmete põhjal mis olemas, on Birk omal algatusel arreteeritute toas viibinud, mida temale keegi pole takistanud. Birk'il oli käsutada püss ja padrunid. Birk olla mingil kombel veel ühe püssi sinna ruumi toimetanud pannes seda voodi taha, ning padrunid voodi padja alla. Nagu seletab Birk, olla Rätsepp küsinud Birk'ilt, kas ei saaks Birk tuua viis ustavat meest tema, Rätsepp'a käsutada,

⁷³ Tallinna linna II politseijaoskond paiknes Vladimiri ja Datšnaja tänava (praegu Johan Köleri tänava ja Köleri tänavat Vesivärava tänavaga ühendava põiktänava) nurgal. Mässulised avasid jaoskonna pihta tule, viskasid majja kaks granaati (need ei lõhkenud) ning tormasid kiskäräga jaoskonda sisse. Järgnenu võttis kokku siseminister Karl Einbund (a-st 1935 Kaarel Eenpalu; 1888–1942): „[---] pealetungimise ajal viibisid 2-se politsei jaoskonna ruumides 2 raiooniülema ja 2 kordnikku. Kui mässulised uksest sisse tormasid, ei sündinud tähendatud politseinikkude poolt mingisugust sõjariistus vastupanu, kuigi see, seisukorda ja ruumisid hinnates, täiesti võimalik oli. Korrapidaja raiooniülem Niglasen, jaoskonnas viibiv raiooniülem Mirka ja kordnikud Tomson ja Kopelson põgenesid jaoskonna valgustamata ruumidesse, et ennast varjata, kust nad mässuliste pihta ka siis tuld ei avanud, kui need neist mööda käisid. Selle politseinikkude tegevuseta oleku tõttu läks mässulistel korda jaoskonnast 11 vintpüssi kätte saada [---]“ (Siseministri käskkiri nr 7, 9.01.1925. – Päevaleht, 11.01.1925, lk 3). Pärast politseijaoskonna hõivamist Lasnamäe poole liikudes kohtas rünnakrühm Russalka lähistel piirivalve patrulli ja kuna piirivalvurid keeldusid relvi loovutamast, lasti üks neist – reamees Johan(nes) Kruusmann (1900–1924) – maha. Teine piirivalvur võeti vangina kaasa. Teel Lasnamäele otsiti läbi turule suunduvad talunikud, kellelt konfiskeeriti paar revolviit.

⁷⁴ Kapten (a-st 1926 major) Claude Scudamore Emery VR I/3 (1895–1981) läks vabatahtlikuna I maailmasõtta, läbis ohvitseri, lendurvaatleja ja lenduri koolituse ning teenis lendurina rindel ja lennuinstruktorina tagalas. 1919–1926 oli instruktoriks Eesti lennuväes. Hiljem tegutses firma *Armstrong Siddeley Motors Ltd* esindajana Baltimaades ning pärast II maailmasõda firma *Armstrong Whitworth Aircraft* tegev- ja turundusjuhina.

⁷⁵ Puudub kinnitus väitele, nagu oleks kapten Emery politseijaoskonda rünnanud mässulisi tulistanud või kedagi neist haavanud.

⁷⁶ Nooremallohvitser Johannes Birk (1903–?) arvati 1924 üleajateenijana Lennuväerügemendi isikkoosseisu ja määrati maalennudivisjoni tagavaraeskadrilli rivirühma jaoulemaks; 11.12.1924 viidi üle eskadrilli nr 2 rühmavanema kohusetäitjaks.

mille peale vastanud Birk – tema ei vastuta kellegi eest, ei tea ustavaid tuua, igaks juhtumiseks on seal püss ja seal padrunid.⁷⁷

- 3) Kui kommunistid sõduritele mulje olid loonud, et linnas kõik lõpetud on ja tööliste valitsus ametis on, esines Kitu leitnant Rätsepp'ale järgmise ettepanekuga: Leitnandi härra, kõik on lõpetud, Teil ei ole midagi peale hakkata, asja aga tunnete, võtke sõdurite üle juhatuse oma kätte. Selle ettepaneku lükkas Rätsepp tagasi.
- 4) Tagavara eskadrilli relvade ladu ülem, allohvitser Link seletas: ilmusin ametisse, teada saades, et ladu on lahtivõetud ilmusin veltveebli juure ning teatasin, et mina lähen ära, minul pole siin midagi teha. Veltveebel Maalmann vastas, minul ei ole Teid lubada. Link: mina ei küsigi luba, ma teatan et lähen ära. Maalmann: „jääge siia, võib olla et läheb tarvis.“

Omas seletuses teatas Link, et temal näis päris võimalik aerodroomilt äraminek. Hiljem aga, niipalju kui seda andmed lubavad oletada, oli kord sarnane seisukord: Link ja Maalmann viibisid relvade ladus, kahekesi. See oli sellel ajal kui kasettisi laadima oli saadetud. Siin küsib Link Maalmann'ilt – mis nüüd tuleb teha või – mis nüüd saab, millele Maalmann vastab – saab näha, tuleb äraoodata. Lahkub ladust veltveebel, ning veidi hiljem tulevad lattu Link'i juure kaks sõdurit, kes olla saadetud Maalmann'i poolt Link'ile abiks. Ladus oli: 8 püssi (mitte kindel arv), 6 õpessussi, nendest kaks lõigatud mudeliks, neli jaapani püssi, 11 kuulipildujat ning vene ja inglisi padrunisi umbes 4000 padrunit kokku.

- 5) Rügemendi ülema korraldusel seadis Merieskadriil lennuvalmis 2 hydro⁷⁸. Vee ning õli korraldamine võttis kaunike hulka aega. Üks hydro ei läinud käima kõigi katsete peale vaatamata, kuna teisel magneto juures väike rikke ettetuli, mis kõrvaldati ning lennuk tõusis õhku, ülesandega vaadata mis Lasnamäel sünnib ja kui kommuniste näha on, neid tulistada. Et samal ajal aerodroomi tagasi võeti, siis tuli ettevaatlik olla, et mitte oma inimesi tule alla võtta. Ilm oli niivõrd halb, et kõrgust võtta üle saja jala ei saanud, ja sellelgi kõrgusel tuli läbi pilvete alumise korra lennata, mis kogu vaatluse nurja ajas. Vaatleja avas aerodroomi kohal olles kuulipilduja tule, tulistades õhku, kuna teada polnud kes all viibivad. Pärast selgus, et laskmise momendil olid aerodroomil valitsusväed, kes parajasti olid sissejõudnud.
- 6) Enne kodunt lahkumist katsus rügül⁷⁹ kõlistada Lasnamäele kust keegi ei vastanud. Mitmekordsed kõlistamised hiljem rügemendi staabist ei annud samuti tagajär-

⁷⁷ August Traksmanni teatel „mõned sõduritest pöörasid ohvitseride poole ettepanekuga organiseerida vastupanu ustavamatest meestest, mis mõlemad ohvitserid tagasi lükkavad, vabandades sellega, et nad sõdureid vähe tundvat“ (A.T-n. Ülevaade, lk 17). Tõepoolest, nii ohvitserid kui ka veltveebel Maalmann ja allohvitser Birk olid liitunud Lennuväerügemendiga alles septembris ega saanud oma alluvaid kuigivõrd tunda.

⁷⁸ Hydro = hüdroplaan (vesilennuk). Pole teada, miks püüti käivitada vaid kahte lennukit, kuigi merelennueskadriilis oli ametlikel andmetel lennuvalmis seitse masinat: lennupaadid Norman-Thompson N.T.2B (nr 8), Grigorovitš M-11 (nr 54) ja FBA H (nr 66) ning pontoonidel vesilennukid Short 184 (nr 26, 40 ja 41) ja Halberstadt C.V (nr 53) (RA, ERA.623.1.421, l. 95, teateleht Lennuväerügemendi lennukite üle, 1.12.1924). Milline neist lennukitest ning kes lenduritest ja lendurvaatlejatest Lasnamäe kohal lendas, on teadmata.

⁷⁹ Rügül = rügemendiülem, st Lennuväerügemendi ülem kolonelleitnant August Steinberg.

gesi. Siis kõlistas rügemendi ülem üle linna keskjaama a/s. Aeronaut'i lennujaama, kust vastati, ning palus kutsuda korrapidaja ohvitseri abi telefoni juure. Aeronautist vastukõnelev isik seletas, et tema ise minna ehk kedagi saata sõjaväe ehituste juure ei saa, seal olla segadus ning võida pähesaada. Kõne katkes. Uuesti sai Aeronaut välja kõlistatud ning kategooriliselt nõutud saata kedagi korrapidaja ohvitseri abi järele telefoni juure tulemiseks. Nõue täideti, ning algas kõne. Hallo. Kolonel-leitnant Steinberg: kes räägib? Vastus – korrapidaja ohvitseri abi. Steinberg – mis nimi? Vastus – Fleischer. Küsimus – kas rääkida saate. Fleischer – jah saan. Küsimus: misugune olukord Lasnamäel ja mida teete? Fleischer: kommunistid sees, mina pole peremees ... ja jutt katkes, sest enam keegi ei vastanud.

- 7) Tagavara eskadrilli ülem kapten Kalberg kõlistas enne väljatulekut kodunt läbi sõjaväe⁸⁰ Lasnamäele. Vastati. Telefoni juure nõuti korrapidaja ohvitseri abi, kes pea ilmus vastas – Fleischer telefoni juures. Küsimus – kas auto Russko-Balt[i]jski⁸¹ on väljasaadetud? Fleischer – ma ei tea midagi, ma pole enam seisukorra peremees. Sellega katkes kõne, aerodroomilt enam ei vastatud.
- 8) Enne aerodroomi rünnaku algust kõlistas divisjoni läbi Sõjaväe Maalennu divisjoni ülem major Fischer⁸². Anti vastus. Küsimus – kes telefoni juures. Vastus – Fleischer. Kas olete korrapidaja ohvitser? Jah. Fischer: Tean Teie seisukorda, panen Teile küsimuse ette, vastake ainult ja või ei. Küsimus: Kas kommuniste on üle kümne mehe? Jah. Kas on üle 15 mehe? Jah. Kas on üle 20-ne? Jah. Kas relvade ladu on lahtivõetud? Jah. Kas võeraste poolt? Jah. Kas meie mehed on sõjariistus? Jah. Peale selle enam aerodroomilt ei vastatud, ka mitte uute väljakutsete peale.⁸³
- 9) Sõdur Riis, kes oli kommunistide poolt postipeale pandud, tuli sealt ära, läks kasarmu, pani oma püssi nurka ning ütles: „Nende kuraditega küll ei maksa kaasa minna.“ Ruumis viibisid Tagavara eskadrilli sõdurid, kui palju, pole kindel.

⁸⁰ Läbi sõjaväe = sõjaväe telefonivõrgu vahendusel.

⁸¹ Riias tegutsenud Vene-Balti vagunitehas hakkas 1908. aastal lisaks raudteeveeremile ehitama ka sõidu- ja veoautosid, mis said tuntuks nime all „Russo-Balt“. Lennuväerügementi kuulus koosseisude järgi seitse veo- ja kolm sõiduautot ning neli mootorratast (mässuliste väitel langes Lasnamäel nende saagiks kaks veo- ja kaks sõiduautot ning üks mootorratas). Arvatavasti pidanuks üks sõiduautodest („Russo-Balt“) toimetama hommikul linnast lennuväljale maalennudivisjoni ohvitserid.

⁸² Major (a-st 1934 kolonelleitnant) Johan Karl Fischer (1891–1944) sai ohvitseriväljaõppe lipnikekursusel Aleksandri sõjakooli juures (1916) ning osales I maailmasõjas ja Vabadussõjas (laiarööpmeline soomusrong nr 2). Oktoobris 1919 viidi üle lennuväkke, kus läbis lendurvaatlejate kursuse (1923). Pärast Poola lennuväe lendurvaatlejate ja õhulaskurite kooli lõpetamist (1924) määrati maalennudivisjoni ülemaks. Hiljem oli lennubaasi ülem, lennubaasi tehnikajaoskonna ülem ja üksiku lennuväedivisjoni nr 2 ülem. Arvati 1939 reservi.

⁸³ Tagantjärele on keeruline kindlaks teha telefonikõnede ajalist järjestust, aga näib, et esimesena kõneles nooreleitnant Fleischeriga tagavaraeskadrilli ülem Kalberg, kes ootas autot Lasnamäele sõitmiseks, teisena rügemendiülem Steinberg, kes ei saanud lennuväljaga ühendust kodust enne teenistusse minekut, vaid alles staabist, ning kolmandana maalennudivisjoni ülem Fischer, kes võttis ühendust vahetult enne rünnaku algust. August Traksmanni väide, nagu oleks kolonel Steinberg saanud teavet Lasnamäel toimuvast juba kella 6 ajal, mil korrapidajaohvitseri abi olevat telefonitsi teatanud, et tema pole lennuväljal peremees (A.T-n. Ülevaade, lk 18), ei ole usaldusväärne.

Lasnamäe valdamine.

Lasnamäel korra jaluleseadmiseks sai organiseeritud rügemendi staabi juures salk. Rügemendi ülema abi major Haas⁸⁴, kes Narva maanteel mõned lennuväelased kinnipidas, otsis lähema telefoni üles (Rusalka ausamba vahi Kuuli majas) ning teatas enda seal viibimisest rügemendi staapi linna keskjaama kaudu. Staabis kõneles Haas'iga rügemendi ülem Kolonel-leitnant Steinberg. Kuuli maja sai jäetud sidepunktiks rügemendi staabi ning salga vahel, kes Lasnamäele läks mässukatset likvideerima. Haas'i poolt sai kinnipeetud Aeronaut'i omnibuss, isikud, kes peal olid linna saadetud, omnibus aga rügemendi staapi. Seda omnibussi oli hädasti vaja, sest staabi käsutada olev Merieskadrilli veoauto, arsenaalist⁸⁵ „kapitaal remondist“ tulnud ei töötanud ja sellega ei olnud meeste saatmiseks esialgu staabi juures rohkem veoabinõusi, kui üks pool-vigane kergesõidu auto. Kuna jalgsi minnes palju aega oleks läinud oli tähtis meeskonda veoriistal Lasnamäele saata. Varemalt saadeti staabi juurest selle sõidu autoga välja 5 ohvitseri,⁸⁶ nende hulkas Tagavara eskadrilli ülem kapten Kalberg, kes major Haas'ini jõudes maha tulid ning auto tagasisaatsid staapi. See auto tuli tagasi staapi ühes omnibussiga. Nüüd asetati autole ja omnibussile sõdurid Merieskadrillist, kaasa sõitsid 3 ohvitseri nende hulkas Maalennu divisjoni ülem major Fischer. Sellega kujunes kohale jõudmisel Lasnamäe alla lennuväe meeskond järgmises koosseisus: 8 ohvitseri ja 16 sõdurit,⁸⁷ kuulipildujaid kolm. Rügemendi ülem Kolonel-leitnant Steinberg kandis major Fischer'ile Lasnamäe valdamise tegevuseks juhtnööri, nimelt, et saaks teostud aerodroomi ümberpiiramine, eesmärgiga kinnipüüda seal asuvaid kommuniste, kes soodsa ümbruse tõttu võiksid teisel tegutsemise viisil põgenema peaseda. Selle põhimõtte andmisega

⁸⁴ Major (a-st 1938 kolonel) Karl Friedrich Haas VR I/3 (1891–1942) teenis Vene õhuväes motoristina ja pärast Gattšina lennukooli lõpetamist (1916) lendurina. Eesti lennuväkke kuulus ta alates selle asutamisest. Haas sooritas I maailmasõjas 41 ja Vabadussõjas 22 lahingulendu. Oli diviisi lennusalga nr 1 ülem (1919–1920), maalennurühma ülem (1920–1921) ja lennuväe õppejaoskonna ülem (1921–1924). Pärast Prantsuse lennuväe laske ja pommipildumise kooli lõpetamist (1924) määrati ta Lennuväerügemendi ülema abiks. Hiljem oli lennukooli ülem (1927–1930), üksiku lennuväedivisjoni nr 1 ülem (1930–1937) ja lennubaasi ülem (1938–1940).

⁸⁵ Sõjatehas Arsenal.

⁸⁶ Pole selge, kes, millal, kelle käsul ja mis eesmärgil rügemendi staabist välja saadeti. Major Fischeri ettekandest jääb mulje, et need viis ohvitseri olid majorid Haas ja Fischer, kapten Kalberg ning nooremleitnandid Abel ja Nielaender. Ühtlasi näib, et sündmustik hakkas hargnema pärast kapten Kalbergi telefonikõnet korrapidajaohvitseri abiga, kes teatas, et ei ole olukorra peremees. See ebaselge teade võiski ajendada nii ohvitseride väljasõidu kui ka peatumise Russalka juures. Nähtavasti jäid Haas ja Kalberg Russalka juurde ootele, kuna aga Fischer, Abel ja Nielaender pöördusid samal „pool-vigasel kergesõidu autol“, millele lisandus Aeronaudi omnibuss, tagasi rügemendi staapi, et hankida abijõude (RA, ERA.623.1.71, l. 81, maalennudivisjoni ülem Lennuväerügemendi ülemale, dat-mata).

⁸⁷ Mõlemad arvud on kaheldavad. Major Fischeri sõnul sai ta merelennueskadrillist kaasa ainult 14 sõdurit (RA, ERA.623.1.71, l. 81, maalennudivisjoni ülem Lennuväerügemendi ülemale, dat-mata) ning erinevate dokumentide kõrvutamisel jääb mulje, et lennuväeohvitseridest osalesid Lasnamäe vabastamise operatsioonis vaid eelnimetatud viis meest (Haas, Fischer, Kalberg, Abel, Nielaender). Veel kaks lennuväeohvitseri – Lennuväerügemendi adjutant nooremleitnant (a-st 1940 kolonelleitnant) Hans Kitvel (1901–1942) ja Lennuväerügemendi õppejaoskonna lendurõpilane nooremleitnant Valentin Sontag (1903–1925) – jõudsid Lasnamäele alles hiljem, ühel ajal soomusautoga.

tegevuseks sai loomulikult ette äramääratud olukord, kus pealetung kiiruse mõttes piiratud sai. Jõudes Lasnamäe alla Narva maanteele algas salk tegevust, üldjuhatust jäi major Haas'i peale, kelle abiline major Fischer. Kohale tulnud sõdurid olid jagatud kolme gruppi, missuguste vanemateks Major Fischer'i poolt said määratud noorem-leitnant Niilender⁸⁸, kapten Kalberg ja noorem-leitnant Abel⁸⁹. I-ne grupp 4 meest noorem-leitnant Abel'i juhatusel sai käsu aerodroomi tuletorni⁹⁰ poolt, II-ne grupp 5 meest kapten Kalberg'i juhatusel sai käsu aerodroomi Narva maantee poolt ja III-s grupp 5 meest noorem-leitnant Niilender'i juhatusel sai käsu aerodroomi A/S. Aeronaut'i tagant sissepiirata. Narva maanteed mööda Lasnamäele jõudes läksid esimene ja kolmas grupp antud suunas laiali, kuna teine grupp algas pääletungimist ja majade läbiotsimist. Möödudes esimesi maju Lasnamäel tee ääres, märkas teine grupp üle välja linna poole minemas kahte eraisikut, kelles kinnipidamise järele ära tunti Maalennu divisjoni töökoja töölisi ja kes teatasid, et kõik sõdurid on sõjariistus samuti ka kommunistid ja valmistavad autodel kuulipildujatega linna sõidu vastu. Selle teadaande põhjal said tee äärde ülessäätud ratsa salga⁹¹ kuulipilduja, missugune salk samal ajal jalgsi kohale ilmus, sest hobused olid jäetud Narva maantee Nr 73 kohale.

Natukese aja järele oli näha, et teed mööda eskadrillist välja sõitis sõidu auto, milles aga ainult kaks inimest istusid – autojuht Korjus ja r/m.⁹² Kusnets. Auto sai kinnipeetud, kus juures selgus, et nemad olid saanud väljasõita ettekäändel maadkuulama minna, kuna mässulised pidada veoautodel tagant järele tulema et linna sõita.

Enne, kui ratsa salk kohale jõudis ja olukorraga tutvuneda oleks suutnud, oli noorem-leitnant Onni⁹³ käsu annud lennuväe rügemendi mootorratta sõitjale

⁸⁸ Nooremleitnant (a-st 1935 kapten) Voldemar Gottfried Nielaender (a-st 1935 Neeme; 1900–1943) osales Vabadussõjas, jätkas sõja lõppedes teenistust mereväes ja lõpetas 1923 Mereväe kadettide kooli mehaanikaosakonna. 1924 viidi üle Lennuväerügementi, läbis lendurite kursuse (1925) ja teenis lendurina erinevates üksustes (eskadrill nr 2, eskadrill nr 1, üksik lennuväedivisjon nr 1, lennubaas, üksik merelennusalk). 1939–1940 oli lennuväebaasi Aviotehase mehaanikajaoskonna ülem.

⁸⁹ Nooremleitnant (a-st 1938 major) Karl Abel (1897–1962) sai ohvitserikoolituse Kiievi lipnikekoolis (1917) ning osales I maailmasõjas ja Vabadussõjas. Lõpetas 1923 Sõjaväe tehnikakooli raadioside erialal ja määrati teenistusse Sidepataljoni. 1924 viidi üle Lennuväerügementi, läbis lendurvaatlejate kursuse (1925) ning teenis lendurvaatlejana erinevates üksustes (eskadrill nr 5, üksik lennuväedivisjon nr 2). 1932–1934 oli lennubaasi transpordi ülem ja kortermeister ning pärast Tartu Ülikooli majandusosakonna lõpetamist (1934) üksiku lennuväedivisjoni nr 1 majandusülem.

⁹⁰ Ilmselt käib jutt Tallinna alumisest tuletornist (Valge majakas), mis asub Valge tänava ääres.

⁹¹ Mässuliste väljalöömiseks lennuväljalt läkitati Lasnamäele üksiku eskadroni ratsarühm, kuhu kuulus kaks ohvitseri (Heino Onni ja Aleksander Tunderberg) ja umbes 20 sõdurit.

⁹² R/m. = reamees.

⁹³ Nooremleitnant (a-st 1940 major) Heino Onni (Onny) VR II/3 (1900–1942) osales vabatahtlikuna I maailmasõjas ja Vabadussõjas, lõpetas 1920 Sõjakooli II lennu ning teenis Allohvitseride kooli õppeeskadronis, üksikus eskadronis ja ratsarügemendis. Pärast Kõrgema sõjakooli läbimist (1931) oli Kaitseväge staabi käsundusohvitser, Harju sõjaväeringkonna staabi I. jaoskonna ülem (1934–1939) ja Sõjavägede staabi VI osakonna C jaoskonna ülem (1939–1940).

*Üldvaade Lasnamäe lennuväljale 1920. aasta talvel.
RA, EFA.198.A.292.160*

Kastra'le⁹⁴ sõita Kindral Unt'i⁹⁵ juurde abi järele, missugune korraldus major Fischer'i poolt sai ära muudetud. Narva maanteed mööda edasiminnes sai üks kuulipilduja noorem-leitnant Dunderberg'i⁹⁶ juhatusel paremale poole küla tee nurgale saadetud, kuna teine noorem-leitnant Onni'ga kapten Kalberg'i käsul Narva maantee ja aerodroomi tee nurgale läks. Osa ratsaväelasi võtsid oma alla kaevikud vasakul pool Narva maanteed, kus ka lendur Valdmann⁹⁷ ühe kuulipildujaga ja 3 grupp ees oli. Jõudes aerodroomi tee nurgale, jooksid viis sõdurit angaaride poolt pääletungijate poole üle, samal ajal avati angaaride poolt pääletungijate peale tuli, millele sai vastatud kuulipilduja ja püssi tulega. Kapten Kalberg võttis kaasa kaks sõdurit ja roomas kiviaia tagant eskadrilli poole, et selgusele jõuda, kas üksik maja on vaba. Aia taga

⁹⁴ Üleajateenija Valfried Kastral-Kastan (1902–1942) opteerus Eestisse (1921) Peterburist, kus oli omandanud keskhariduse ja motoristi kutse. Kutsuti 1922 ajateenistusse, läbis noortekursuse ning teenis mootorpaadi juhina ja lukksepana. Pärast sõjaväeautojuhi eksami sooritamist auto-tankide divisjoni juures määrati Lennuväerügemendi töökompaniisse II järgu autojuhiks.

⁹⁵ Kindralmajor Johan Unt VR I/2, III/2 (1876–1930) astus 1897 vabatahtlikuna Vene sõjaväkke, lõpetas 1901 Vilno sõjakooli ja teenis 113. Staraja Russa jalaväepolgus, tõustes 1917. aastal polguülema ametikohale ja polkovniku auastmesse. Osales Vene-Jaapani sõjas, I maailmasõjas ja Vabadussõjas, olles 2. jalaväepolgu ülem (1918–1919), I diviisi ülema abi (1919) ja Kaitseliidu ülem (1919–1920). Pärast Vabadussõda teenis Sõjaväeringkonna ülema (1920–1924), ranna-, õhu- ja sisekaitse ülema (1924–1928) ja III diviisi ülema (1928–1930) ametikohal. Mõrvati kommunistist terroristi poolt.

⁹⁶ Nooreleitnant (a-st 1938 kapten) Aleksander Tunderberg (a-st 1937 Alo Tarjo; 1896–1951) osales I maailmasõjas, teenides Viiburi kindluse suurtükiväes ja Eesti suurtükiväebrigadis (1918), ning Vabadussõjas. Lõpetas 1920 Sõjakooli II lennu ning teenis rannavalve osakonnas, Allohvitseride kooli õppeeskadronis, üksikus eskadronis ja ratsarügemendis. 1929 arvatil reservi, kuulus seejärel Kaitseliidu Tallinna malevasse.

⁹⁷ Veltveebel Villem Eduard Valdmann (1896–1944) osales Vabadussõjas madrusena hävitajal Lennuk. 1919–1920 omandas lennuväe õppejaoskonnas sõjaväelenduri kutse ja oli lenduriks erinevates üksustes (maalennurühm, merelennusalk, tagavaraeskadrill, eskadrill nr 2). 1928 õppis lennuinstruktoriks, ent pidi terviseprobleemide tõttu lendamisest loobuma ning teenis 1930–1940 avimehaanikuna. Lahkus järelümberasumise käigus Saksamaale.

maas oli 4 jaapani püssi. Kui kindlaks oli tehtud, et üksik maja tühi, anti säält märku, et ratsaväelased kuulipildujatega järele oleks tulnud, kuid need jäid omile kohtadele.

Natukese aja järele oli linna poolt näha tulemas soomusauto⁹⁸, mis aga teel seisma jäi. Major Fischer teadustas linna Komandandile, kes soomusauto järele kohale jõudnud oli,⁹⁹ seisukorrast. Komandant andis autole käsu eskadrilli õue sõita, kuid auto ei liikunud paigast; järelvaatusel selgus, et magneto oli lahti läinud. Siis käsikis Komandant viibimata auto korda sääda, kuid see ei olnud võimalik. Samal ajal tuli eskadrillist välja reamees Riis valge rätik käes, kes sai edasisaadetud Kolonel Raudvere korraldusse, kes seletas, et teda saatnud komando ülem leitnant Rätsepp ja veltveebel.¹⁰⁰ Komandant jättis sõduri oma juure. Ennem kokkulepitud pääletungi märgiks lasi major Fischer ühe raketti õhku, mille järele lennuväelaste grupid eskadrilli õue sissetungisid, kus kaks mässulist said mahalastud,¹⁰¹ kuna teised suutsivad ärapõgeneda.¹⁰²

⁹⁸ Auto-tankide divisjoni üks soomusautodest seisis alalises lahinguvalmiduses linna komandantuuri hoovil. 1. detsembri varahommikul toimetas soomusauto - ülem: nooremleitnant (a-st 1934 kapten) Nikolai Ma(a)sing (1893–1953) - ranna-, õhu- ja sisekaitseülema kindralmajor Johan Unt'i, linnakomandandi kolonel Oskar Raudvere ning komandantuuri platsadjuutandi kapten (a-st 1939 major) Hans Kaasiku (1885–1969) Sõjavägede staapi. Sealtsaadeti soomusauto mässulisi laiali ajama - kõigepealt peapostkontori juurde, seejärel Toompeale ja lõpuks Lasnamäele.

⁹⁹ Koos soomusautoga jõudis Lasnamäele sõiduauto linnakomandandi kolonel Oskar Raudvere ja Lennuväerügemendi ülema abi major Karl Haasiga.

¹⁰⁰ Major Fischeri sõnul „tuli eskadrilli poolt üks sõdur valge rätikuga, see oli reamees Riis. Teda äratundes jooksin vastu ja küsisin kes teda saatis ja mis otstarbeks. Sõdur vastas: „saatis Komando ülem leitnant Rätsepp ja veltveebel“. Kutsusin tema kaasa ja läksin Komandandi juurde ning teatasin, et selle mehe ütelist tuleb ettevaatlikult hinnata, sest minul oli Eskadrilli ülema ja Komando ülema poolt varem teateid, et mees olla kommunistlike kalduvustega [---]“ (RA, ERA.623.1.71, l. 82, maalennudivisjoni ülem Lennuväerügemendi ülemale, dat-mata). Veltveebel Maalmann seletas hiljem: „Reamehe Riis'i saatis isik, kes kuhja taga mahalastud ja keda ohvitseri riietes isik „Kituks“ nimetas, et tema, Riis läheks ja järele vaataks, kas ümberpiirajad valitsuse mehed või punased ja kui palju neid olemas. Reamees Riis ei tahtnud alguses minna, kuid kui mina silma pilgutamisega märku andsin, läks tema valge rätikuga“ (RA, ERA.623.1.71, l. 29, maalennudivisjoni ülem Tallinna linna komandandile, [?].12.1924).

¹⁰¹ Lennuväljal hukkusid Kristjan Grünbach (*Kitu*) ja Ferdinand Pilt.

¹⁰² Mässuliste esitatud omapärase, kuid väheusutava versiooni kohaselt hakanud pärast seda, kui luurekäigult naasnud Sergei Uibo riigipöörde ebaõnnestumisest teatas, rünnakrühma liikmed omavoliliselt laiali valguma. Kella kümneks jäänud Lasnamäele vaid viis mässumeest ning pärast omavahelist nõupidamist lahkunud neistki kolm. Viimased kohalolijad - Robach ja Kaat - käsutanud sõdurid positsioonidele, istunud ise lennukitesse ja lennanud minema. Seega toimunud „lahing“ mitte rünnakrühma ja valitsusvägede vahel, vaid maalennudivisjoni ja merelennueskadriilli meeste vahel (RA, ERAF.24.1.286, l. 39, ettekanne EKP keskkomiteele, 2.01.1925). Sergei Uibo on seevastu kinnitanud, et rünnakrühma liikmed ei jaganud küll oma juhtide seisukohta, mis nõudis vastupanu surmani, ent jooksid laiali siiski alles pärast soomusauto jõudmist Lasnamäele (RA, ERAF.25.2.1296, l. 19, Kominterni Eesti sektsiooni isikutoimik - Pöld, Sergei Antoni p (Uibo)). Tulevahetust on meenutanud ka tagavaraeskadrilli velsker, hilisem etnograafiaprofessor Gustav Ränk (1902–1998): „Ühesilmne enamlane, [---] keda kutsuti „seltsimees Kituks“, näis etendavat ülemjuhataja osa. Ta seisis veel viimasena kuidagi varju otsivalt kasarmu nurga taga ja ässitas kähiseva häälega: „Seltsimehed, seltsimehed - kuradi valged on linnast peale tungimas, võtke positsioonid sisse!““ (G. Ränk. Sest ümmargusest maailmast, lk 228).

Alles selleks ajaks jõudis noorem-leitnant Abel, kes suure ringiga oli tulnud, kohale ja peatas paarisaja meetri kaugusel. Major Fischer'ilt, kes tema juure jooksis ja käskis viibimata paremale poole võtta ning edasi minna, öeldes, et teised on juba kohal. N.leitnant Niilender, kellele osa kapten Kalberg'i mehi toeks oli läinud, ei olnud määratud kohale välja jõudnud, mispärast ka võimalus avanes mässulistel põgenemiseks. Ka oleks tema võinud kohale jõudmisel lennukite liikumist aerodroomil takistada.

Sissetungimise momendil ühinesid eskadrilli sõdurid pääletungijatega, kelledest leitnant Rätseppa juhatusel korraldati salk mässajate tagaajamiseks ja ümbruskonna läbiotsimiseks, kuid tagajärgi nad ei saavutanud.

Peale ratsa salga Lasnamäele jõudmist märkas Lasnamäe all valvepostil seisev mot. Kalle¹⁰³ maja Nr 77 pargis kahte kahtlast isikut ja teadustas major Haas'ile, kelle poolt käsk järgnes neid kinni võtta mis ka sündis. Kinnivõetutes tunti mässulis¹⁰⁴, kellel taskus oli haava sidumise materjal ja elektri lambid. Vangid said Komandandile edasi antud.

Nõnda sündis Lasnamäe aerodroomi valdamine, kui fakt enda lõpufaasis, lennuväelaste poolt, kusjuures märkida tuleb, et tagavara eskadrilli meeskond kommunistide vastu tegevuse avas momendil, millal lennuväe grupid sissetormasid, nõnda et tegevus lõpuosas ühte sulas. Kommunistid peasesid pagema ida sihis, mööda vana kaitsekraavi, mis kaunis kaugele aerodroomi servani välja läheb. Kui III grupp lennuväelasi ja nendega kõrvuti olevad ratsamehed (jalgsi) oleksid kiiremine liikunud, ei oleks kommunistidel muud üle jäänud kui üle lageda aerodroomi raba sihis põgeneda, kus risttule alla oleks pidanud sattuma. Raba kaudu oleks ka põgenemine raske olnud. Ratsameeste juhi leitnant Onni seletas kohe linna tagasi minna, mida aga siiski kohe ei sündinud, ja asjaolu et hobuseid järele ei toodud vaid üle klm. kaugusele maha jäeti, võttis võimaluse kiiret tagaajamist korraldada. Palju takistavat mõju avaldasid üldiselt kõigi peale üksikud majad kiviaedade vahel Lasnamäe legendikul, milliseid tuli läbivaadata. Teade olukorrast mis saadud enne rünnakut, nimelt et komando sõjariistus ning relvade ladu vallatud, mille sisu teada oli, surus kahtlemata tegevusele oma jäljed peale. Oleks pealetungijate vasak tiib oma kohale õigel ajal jõudnud oleks kommunistide pande tervelt tabatud ning loomulik, et tegevus oleks teise üldmulje jätnud. Põhiplaani aerodroomi piiramist ja mässajate püüdmist selle läbi, tuleks õigeaks pidada, sest üldine olukord Tallinnas oli juba selgumas, mispärast ka esile tõusis mõte – mässajaid kinnivõtta võimalikult rohkem ja võimalikult vangidena.¹⁰⁵

¹⁰³ Nooremallohvitser (a-st 1931 veltveebel) Evald Kalle (1903–1984) kutsuti ajateenistusse 1923. aastal ja määrati lennuväkke, kus läbis aviomotoristi kursused ning jäi sundteenistuse lõppedes üleajateenijaks. Teenis aviomotoristina maalennudivisjoni tagavaraeskadrillis (1924–1927), eskadrillis nr 9 (1927–1930) ja üksikus lennuväedivisjonis nr 3 (a-st 1930).

¹⁰⁴ Tõenäoliselt olid tabatuteks rünnakrühma liikmed Jaak Kütt (1903–1924) ja Johannes Väli (1881–1924), kes anti sõjaväljakohtu alla, mõisteti 3.12.1924 surma ja lasti maha.

¹⁰⁵ August Traksmann hindas toimunut teisiti: „[---] kallaletung ei arenenud siiski mitte nii kiiresti nagu seda ehk oleks võinud oodata ja nagu see sündis igalpool linnas. Põhjus – halb arvestus olukorraga aerodroomil ja püüe vaenlast „piirata“, mis aga ei õnnestunud. Alles meie soomusauto ilmumine tegi rutulise lõpu vaenulisele tegevusele.“ (A.T-n. Ülevaade, lk 18).

*Vaade Lasnamäe lennuväljale Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste Sõjakooli kadettide küllaskäigu ajal 1925. aasta juunikuus.
RA, EFA.73.A.336.88*

Järelmärkused kokkuseadmise kohta:

- 1) Puuduvad sündmuste kohta kellaajad, milliseid võimata on fikseerida, sest aega ei pannud keegi tähele ja aja fikseerimine võiks sündida lisatähendusega – „umbes“ mis aga sisuliselt midagi ei anna.
- 2) Sündmustik on kokkuseatud üksikute faktide mitmekülgse läbisõelumise läbi mitme isiku poolt, kõrvale jättes neid asjaolusid, mis ristikäivalt seletakse ning mille tõelise kohta garantiid anda ei saa.
- 3) Üldpildi saamiseks juurdelisatud skeem.¹⁰⁶

Sündmuste hindamine.

(kirjeldud tõsiasjade ning katkendiliste üldteadetele rajatud).

Kuigi meie sõdur oma intellektuaalsuse suhtes palju rohkem arenenud on näituseks endisest vene sõdurist, siiski on sõduril kui seesugusel suured puudused. Kohe alguses said sõdurid moraalselt löödud – une pealt äratamine, paugud, seletused et kõik otsas – ning kõik uskusid ja see usk oli niivõrd visa, et pärastpoole, kui tundemärgid pidid näha olema, et olukord ka teistsugune olla [võib] – ka siis ei sündinud pööret. Mehed muutusid kui manekeenideks – kuhu lükati senna kah jäivad. Ei ole näha mõtete käiku, roobastiku sündmuste käigule, ei valmine kellegil mingisugust plaani.

¹⁰⁶ Skeem arhiivisäilikus puudub.

Kas need mehed olid kommunistid? Kindlasti mitte. See oli kari, kes uimaseks löödud, kellel mõistus sellega nagu paraliseeritud sai. Passiivsus, tegutsemine nagu mõnesuguse hypnoosi all, kus isegi mõne rumala sammu juures endale aruanda ei suudeta.

Mispärast alguses sisselöödud arvamine ei selginenud ka mitte siis, kui tundemärgid ilmusid mis pidid alguse andma reaktsioonile? Raske on tõsist vastust selle peale leida, kuid üks mõjuvast põhjusest oli see, et juhid – allohvitserid ja ohvitserid, kellele peale mehed arvatavasti vaatasid, tõuget ei ilmutanud reaktsiooni sündimiseks.

Olles lahutud väikestesse grupidesse, ei saanud meeskond, materjaalse side puudusel oma vahel, tõuget tegevuse muutmiseks, mis kergemalt siiski sündida oleks võinud teises olukorras, nimelt kui rohkem koos olla oleks saanud. Mass sütineb rutem kui üksik isik, küünarnuki tunne ei ole oma mõju tänapäev mitte kaotanud.

Ei leidunud kangelast, olukord, õigem juhused kangelase sündimiseks siiski olid. Selgelt peegeldus vaimlise ühenduse puudus ohvitseri, allohvitseri ja sõduri vahel. Kõige rohkem võimalusi oli allohvitseridel midagi korda saata, ehk vähemalt algata, kuid siin ei suutnud allohvitser astuda ohvitseri asemele, sest sellel allohvitseril puudus vaimline ühendus mõlemile poole.¹⁰⁷

Olukorra hindamine oli kammitsas kunni viimase lõpuni, meeskond ärkas alles siis kui kaasvõitlejad vaenlast lõivad, siis kui kaljukindel fakt silme ette asus, mis pidi lööma samasuguse jõuga mõistuse pihta nagu alguses, siis nagu ärgati unest ja taibati, mis õieti teha vaja. Sellel momendil selgineb mõistus, taipab sõdur mis sündinud on, ja nagu mineviku killustamiseks saadab mees kõik omad kuulid vaenlase juba eluta kehasse. Võib olla tunti selles hingelist rahuldamist. Hiljem meeololu äärmiselt rõhutatud, tuntakse et kaasvõitlejad, oma väeosa sõdurid, likvideerima pidid ühede arusaamatuse, pidid eksijatele õige tee kätte näitama, mida eelmised ise ei osanud leida. Antakse seletusi, mis segased, mitte sellepärast et segada tahetakse, vaid sellepärast, et nüüd rõhutatud meeoluga uus hingeline segadus maad juba võttis. Leidub tüüp, kes kas või teiste kulul on valmis ennast välja poetama, kuid hea et sarnaseid ainult üks leidis. Hiljem pääsevad keelepaelad rohkem vallale, vahel räägitakse rohkem kui küsitakse. Lõpuks jäävad siiski ühed kui teised vähemad umbsõlmed harutamata, on palju üleelatud, pole ärevuses kõiki tähelepannud ja selletõttu kartes eksida võib saada oletusi aga mitte konkreetseid tõendusi.

Kogusummas tegutses Tagavara eskadrill halvasti, seda saavad kõik aru ja paremat hindamist ei tule vist kellegile mõttesse soovida.

¹⁰⁷ August Traksmann andis allohvitseridele (mitte küll Lennuväerügemendi omadele) sootuks vastupidise hinnangu, leides, et 1. detsembri sündmused „kõnelevad just meie allohvitseri kaadri kõrgest moraalist, suurest isiklikust vahvusest ja julgusest, ühenduses laialise algatus- ja korraldusvõimega. [---] mässukatse aktiivne, lahinguline mahasurumine meie väeosades sündis nii ruttu ja valuta just tänu meie allohvitseri tublidusele“ (A.T-n. Ülevaade, lk 21).

Puudused mis sündmuse tulekut kergendasid.

Meeskonna puudusel oli karauli asemel vahiteenistus eraisikute valvurite näol korraldatud. See on väga suur puudus ja veel suurem põhjus miks alguses kohe eskadrill efektselt lõksu langes. Mis on üks eraisik valvur? Kaitse mõttes mitte kui midagi, formaalselt küll kui abinõu paragrafi täitmiseks! Ei mitte ühte hoiatuse pauku valvurite poolt, alistumine vaenlasele missuguse alistumise täieliku võimaluse valvur ise sündida lasi. Lastakse ligi keda tahes, ja mis saab lõpuks nõuda sarnaselt kaitset? On põhjust arvata, et kui eravalvurite asemel oleks olnud reeglipärane sõjaväeline karauul, vast oleks sündmustik teisiti arenenud. Sõdur ei lase nii kergesti omale ligi tulla ja kui tunnimees ei oleks ehk pauku annud oleks seda ehk vaenlane siis sunnitud olnud tegema. Karauuli ruumis oleks ikkagi mõned mehed valmis olnud. Olgu kuidas on, tuleb kindlasti otsus anda, et sõjaväes eravalvurid olla ei tohi, ehk olgu siis mõni puuladu juures, aga mitte mujal. Eraisikute hoolde ei või lubada suuri varandusi, veel vähem sõdurite eluküsimust; sarnase ülesandega ei saa toime valvurid, vanakesed, kellel üks jalg haua äärel.¹⁰⁸

Suurt osa mängis ka ümbrus ja olukord seal. Igalt poolt sissepääs vaba, valgustus vilets, see kergendab vaenlase plaane ning raskendab valveteenistust. Kui omal ajal pilkeid avaldati selle kohta, et lennuvägi tahab üksi olla ja end kivimüüri taha ärapeita, siis peab arvama, ei kordu need ütelled nüüd enam.

Sõduri kasvatus on puudulik, mitte hooletuse tõttu, vaid olukorra tõttu kus ülemad ei saa midagi teha. Mehi on äärmiselt vähe, igapäevaseks elamiseks on kõik ametis, vara hommikust hilja õhtuni, inimesi ja aega ei ole kasvatustöö tegemiseks. Sellepärast on päris õige ütetus lennuväe sõduri kohta, igatahes on see praegu kindlasti nõnda, et see on tööline mundris.

Üleajateenijad, kes vahelüli sõduri ja ohvitseri vahel, elavad linnas, oma ette. Mis nad seal teevad, pole aimu, üks on kindel, et nad on hingeliselt lahutud oma üksusest, ta tuleb nõutud kella ajal ning läheb kui tööaeg lõpeb. Omavahelisest sidest, peale üksikute isiklike tutvuste, ei ole ka siin jälgegi. Võib öelda, et ka üleajateenija palju ei erine töölisest mundris. Korterite puudus väeosas on vist ainukene põhjus, miks meie üleajateenijate seisukord sarnane on. See küsimus on väga tähtis.

Üldkasvatuse alal on meil üks suur komistuskivi alati ees olnud ja see jääb vist kauaks nõnda. Nägelemised, riid, lehtede kõmu otsimised, alatine mahategemine,

¹⁰⁸ Mitmel pool (Toompea loss, riigivanema residents, auto-tankide divisjoni garaaž) õnnestus mässulistel võtta relv ka sõjaväelistelt tunnimeestelt. Kindral Laidoner juhtis taolisele väärnähtusele tähelepanu oma käskkirjas: „1. detsembril s.a. toimepandud mässukatse puhul on juhtumisi ette tulnud, kus mõned tunnimehed tundmata isikuid enestele nõnda ligidale on lasknud, et viimastel võimalik oli tunnimehele käsitsi kallale tungida. Sarnaste ootamatuste ärahoidmiseks käsin väeosade ülematel kõik abinõud tarvitusele võtta, et kaitseväelastele, kes vahtkonna teenistust kannavad, põhjalikult saaksid [...] tunnimehe kohused selgitatud ning tunnimeeste teadmised postidele paigutamise eel kontroleeritud. Ühtlasi käsin [...], et tunnimees [...] enesele kedagi ligemale kui 15 sammu peale ei laseks“ (RA, ERA.495.6.12, l. 8, Kaitseväge ülejuhataja käskkirj nr 8, 6.12.1924).

ülemate autoriteedi riivamine – see ei ole mitte tagajärjeta jäenud. Meil ei lasta sõjaväe vaimu sünnida, sest iga ühe järele valvatakse ja ikka leidub isik, kes halvaks loeb iga algatuse vaimu loomises ning sellest numbriga katsub sünnitada. Rääkimata sellest, et sõjaväeline vaim sünnib nähtuste abil, tegude mõjul, mida seltskondliselt halvaks tooniks ehk isegi kõlbmatuks loetakse.¹⁰⁹

Üks põhjustest mis surutud meelega tulla lubab, vahel ükskõiksuse loob – on meie kiratsemine. Kuhu ei vaata, puudus puuduse peal. Lennuväge on loodud juba neli aastat, aga kuhu oldakse jõutud?¹¹⁰ Kui oletada, mis küll raske oleks, et see sõdurile silma ei torka, kuid ohvitserkonnas kiratsemine küll tuju ei tõsta, sest iga töötaja tahab lõpuks näha oma töövilja.

Üldmärkused.

Sündmuse puhul 1. XII. 24. võib üldise puudusena, mis muidugi kaudselt väeosade peale mõjus, nimetada side puudust. Mitte seda, et sidevõrk halb, vaid teatamise taktika ei kõlbanud sugugi. Kohad, kes teadsid sündmuse algust, ei teatanud sellest. Tuli otsida ja kobada ringi, ja seda said need teha kes juhtumisi midagi kuulsid. Pole siis ime kui mitmed tulid ja imestunult küsisid – mis lahti on? Ei ole teada et lennuväkke oleks näiteks kuskilt teadustud, mis linnas lahti on. Punastes kasarmutes¹¹¹ elab ligi 30 sõjaväelast, ei mingisugust teadet. Tuleb tänada neid juhuseid, mis mitmetele mõista andsid, et vaja on otsima hakkata, sest midagi pole korras. Seltskonna poolt teadete andmist ei maksa puudutada, aga kui paljud teadsid loo algusest ja nii mõnelgi olid telefonid käepärast.

Kaunis halb on üksikutele ühest linna servast oma kohtadele minna, vähegi parema korralduse juures mässajate poolt ei oleks paljud kohale jõudnud. Siin tuleks uus süsteem välja mõelda, kas või ohvitseri korteritesse paigutada vastavalt olukorrale ja maastikule.

Lõpuks tuleb märkida et meelega lennuväe rügementis kõige parem ei ole. Põhjus – miks asi nõnda kujunes aga mitte teisiti. Kuidas inimene ka end rahustada ei püüa, hingeelu põhialuseid mahasuruda ei saa. Paranduse sellel alal võib tuua muidugi aeg, ehk nagu mitmed ihaldavad, juhus, kus saaks vastupidiselt end väljapaista lasta.

¹⁰⁹ Sarnasele järeltulele jõudis ka Kaitseväge staabi II (luure) osakonna ülem kolonelleitnant (a-st 1933 kolonel) Karl Laurits VR II/2, II/3 (1892–1941), kirjutades: „Poliitiliste rühmade omavahelised tülid, riigitegelaste mahategemised, üksikute väikeste kuritegude ja elunähtete äärmiselt mustades värvides kirjeldamine j.n.e. võisid jätta mulje meie rahvas seas lagunemisest“ (K. Laurits. 1924. a 1. detsembri sündmustest, lk 1283).

¹¹⁰ Sõdadest ja revolutsioonist räsitud vast iseseisvunud väikeriigi majanduslik olukord ei lubanud tööpoolest eraldada piisavalt rahalisi vahendeid lennuväe arendamisele. Lisaks mõjutasid riigikaitse rahastamist negatiivselt vasakerakondade vastuseis ning aastail 1923–1924 Eestit tabanud majanduskriis.

¹¹¹ Punased kasarmud – I maailmasõja algul Kopli ja Erika tänava nurgale püstitatud kolmekorruselised telliskivielamud (insener Aleksandr Jaroni projekt) Peeter Suure merekindluse üleajateenijate majutamiseks.